

Pietari Hannikaisen kokeiluja itämurteisen puhekielen kirjallisessa soveltamisessa

Puhekielisyydet viipurilaisessa Kanava-lehdessä 1846–1847 julkaistujen virolaisten satujen
ja Joululahjukset-näytelmän kielimuodossa

Pekka Mehtonen

Kandidaatintutkielma

Kielten tutkinto-ohjelma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, suomen kieli

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Maaliskuu 2025

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Kielten tutkinto-ohjelma, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Pekka Mehtonen

Pietari Hannikaisen kokeiluja itämurteisen puhekielen kirjallisessa soveltamisessa: Puhekielisyydet viipurilaisessa Kanava-lehdessä 1846–1847 julkaistujen virolaisten satujen ja Joululahjukset-näytelmän kielimuodossa

Sivumäärät: tutkielma 39, liitteet 2

Tutkielma tarkastelee viipurilaisen Kanava-lehden toimittaja Pietari Hannikaisen Joululahjukset-näytelmän (1846–1847) ja vuonna 1847 julkaistujen virolaisten käännössatujen kielimuotoa sekä Hannikaisen Kanavassa 1846–1847 ilmaisemia kieli-ideologisia näkemyksiä, jotka käsittelevät puhekielen ja kirjakielen suhdetta tai puhekielisten aineiden hyödyntämistä kirjakielessä. Tutkimuskysymyksenä on, millaisia puhekielen kirjallista jäljittelyä sisältäviä ilmauksia Hannikainen on käyttänyt tutkielman kaunokirjallisessa tutkimusaineistossa, missä määrin puhekieliseksi näiden kielimuotoa voi luonnehtia sekä miten näissä käytetty kieli heijastaa Hannikaisen Kanavassa 1846–1847 eksplisiittisesti ilmaisemia kieli-ideologisia käsityksiä.

1840-luvun kirjakielen ja Hannikaisen kotimurteen tyypillisiä edustuksia tarkasteltavissa piirteissä arvioidaan tutkielmassa etenkin Kaisa Häkkisen tutkimuksen ”Agricolasta nykykieleen” (1994) ja Marjatta Palanderin tutkimuksen ”Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa” (1996) perusteella. Tutkimuksen kannalta relevanttien piirteiden joko kirja- tai puhekielisten varianttien osuutta vertaillaan määrällisesti, jotta voidaan määrittää, missä piirteissä edustus on voittopuolisesti kirja- ja missä puhekielistä.

Kaunokirjalliseen tutkimusaineistoon sisältyvissä kirjoituksissa, erittäinkin Joululahjukset-näytelmässä ja ensimmäisenä julkaistussa sadussa Väkevä Räätäli, on huomattavaa ja ajan yleisestä kirjakielestä poikkeavaa puhekielistä vaikutusta eräissä frekventeissäkin kielenpiirteissä. Monessa kielenpiirteessä kirjakielistet vaikutteet ovat kuitenkin vallitsevia; eritoten syntaktisella tasolla kieli on voittopuolisesti kirjakielistä. Aineiston kaunokirjallisten kirjoitusten voi todeta heijastavan hyvin Hannikaisen Kanavassa esittämiä kieli-ideologisia näkemyksiä, joilla hän jonkinasteisesti asemoi itsensä aikalaiskeskustelussa oppositioon, joka kannatti kirjakielen tukeutumista itämurteispohjaiselle puhekielelle.

Avainsanat: varhaisnykysuomi, variaatio, kirjakieli, itämurteet, kieli-ideologiat

Sisällys

1	Johdanto	4
2	Taustoitusta	8
2.1	Tutkimukselliset kiinnekohdat	8
2.2	Keskeinen termistö	9
2.3	Tutkimusaiheen historiallinen konteksti	10
3	Aineistolähteet ja tutkimuksessa käytetyt menetit	13
3.1	Pietari Hannikaisen kielikäsitteitä ilmentävät kirjoitukset Kanavassa 1846–1847	13
3.2	Joululahjukset-näytelmä	13
3.3	Kanavassa 1847 julkaistut virolaiset sadut	14
3.4	Aineiston analyysiin käytetyt menetit	15
4	Tutkimusaineiston analyysi	16
4.1	Pietari Hannikaisen kieli-ideologiset näkemykset vuosina 1846–1847	16
4.2	Joululahjukset-näytelmän kielimuoto	19
4.2.1	Yleisiä huomioita	19
4.2.2	Piirteitä, joiden edustus ei ole selvästi kirja- eikä puhekielinen	20
4.2.3	Variaatio piirteissä, joiden edustus hahmottuu enemmistöltään kirjakielisyydeksi	22
4.2.4	Variaatio piirteissä, joiden edustus hahmottuu enemmistöltään puhekielisyydeksi	26
4.3	Kanavassa huhti–kesäkuussa 1847 julkaistujen satujen kielimuoto	30
5	Päätelmät	32
	Lähteet	35
	Liitteet	40
	Liite 1. Joululahjukset-näytelmän alku	40
	Liite 2. Artikkel ”Kirjakieli ja puhekieli” (1847) ja satu Väkevä Räätäli	41

1 Johdanto

Vuodet 1846–1847 kuuluivat varhaisnykysuomeksi kutsuttavaan vaiheeseen suomen kirjakielen historiaa, jolloin kirjallisesti käytetty suomi kehittyi voimakkaasti. Kirjakielen kehityssuunnasta ja suhteesta niin puhutun kielen murteisiin kuin vanhan kirjasuomen traditioon käytiin ajoittain poleemistakin keskustelua. (Lehikoinen–Kiuru 2007, 7–10.) J. V. Snellman aatteellisine seuraajineen koki olennaiseksi keinoksi kirjakielen kehittämiseen alkuperäisen suomenkielisen kaunokirjallisuuden luomisen, mutta monet kielimiehet keskittyivät kielenkehittämisyhtymyksissään pikemminkin kielioppien julkaisemiseen ja teoreettiseen keskusteluun (Häkkinen 1994, 505).

Eräs kirjakielen ja suomenkielisen kirjallisuuden kehitystä koskevaan keskusteluun vilkkaasti osallistunut ja eräänä ensimmäisistä suomenkielisten proosateosten kirjoittajista suomalaisessa kirjallisuushistoriassa sittemmin muistettu¹ henkilö oli Pietari Hannikainen (myös Hanén; 1813–1899), jonka eräiden kaunokirjallisten tuotosten kokeilevaa kielimuotoa sekä kieli-ideologisia näkemyksiä tutkielmani käsittelee. Hannikainen oli sääminkiläissyntyinen maanmittari ja sanomalehtimies, joka toimitti pääasiassa yksin vuodet 1845–1847 Viipurissa ilmestynyttä sanomalehteä ”Kanava: Sanansaattaja Viipurista”² (jatkossa Kanava), jolla oli ilmestymisaikansa vähälukuisten suomenkielisten sanomalehtien joukossa valtakunnallistakin vaikutusvaltaa. Lehden on luonnehdittu kuuluneen edelläkävijöihin suomalaisessa journalistisesti toimitetussa, sekä ajankohtaisista asioista reportoivassa että yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun osallistuvassa sanomalehdistössä. (Kohtamäki 1959, 11–16; Tommila ym. 1988, 160–162.) Huomattavan korkea sen profiili oli aikanaan suomenkielisen ja ylipäättään kotimaisen kaunokirjallisen alkuperäismateriaalin julkaisijana (Kohtamäki 1959, 29–31; mt., 43; vrt. kuitenkin Tommila ym. 1988, 147–149). Hannikaisen aatemaailma oli snellmanilainen ja fennomaaninen, ja paitsi fennomaanien

¹ Hannikaisen teoksia ei ole kirjallisuudentutkimuksessa pidetty kirjallisilta ansioiltaan merkittävänä (ks. esim. Kohtamäki 1959, 44) eikä hänen teoksiaan voi sanoa nytemmin sisällytetyn suomalaisen kirjallisuuden kaanoniin: SKS:n 1999 julkaisemassa ”Suomen kirjallisuushistoriassa” Hannikaisen identifioidaan olleen ”näytelmäkirjailija ja prosaisti” ja Kanava-lehti mainitaan nimeltä, mutta yhtäkään hänen teoksistaan ei nimetä (Koski 1999, 337). Hannikaista on siltikin pidetty eräänä suomenkielisen proosakirjallisuuden alkuvaiheen tärkeimmistä kirjoittajista sekä esikuvallisena tienraivaajana myöhemmille kirjoittajille ennen muuta näytelmäkirjallisuudellaan (Kohtamäki 1959, 43; Paavolainen 2016b, 108).

² Lehden nimen ortografinen asu alkuperäisaineistossa on ”Kanawa, Sanansaattaja Wiipurista”. Noudatan systemaattisesti tässä tutkielmassa niin fennistiikassa kuin historiantutkimuksessakin lehteen ja kaikkeen sen sisältämään kielenainekseen viitattaessa tavanomaisesti noudatettua (ks. esim. Tommila ym. 1988, 160; Kohtamäki 1959) käytäntöä merkitä alkuperäisaineistojen w-kirjain v-kirjaimena. Seuraan vastaavaa käytäntöä tutkielmassani myös muihin suomenkielisiin aineistolähteisiin viitattessani.

ydintavoitteisiin kuulunut suomen kielen yhteiskunnallisen aseman kohottaminen myös kirjakielen kehittäminen kuului hänen toistuvasti Kanavassa käsittelemiinsä teemoihin (Kohtamäki 1959, 153–164; mt., 34–35; Paavolainen 2016b, 106–108).

Tutkimusaineistoni jakautuu kahteen osaan niin tekstilajiltaan kuin sen tutkimukselliselta käyttötarkoitukselta tutkielmassani. Aineiston tekstilajiltaan kaunokirjallista proosaa edustavista kirjoituksista (jatkossa: proosa-aineistoni) tarkastelen niiden kielimuotoa ja asiatekstiä edustavista kirjoituksista (jatkossa: artikkeliaineistoni) Hannikaisen kieli-ideologisia näkemyksiä. Proosa-aineistoni muodostavat kaksi Kanavassa 1846–1847 julkaistua teosta tai temaattiseksi kokonaisuudeksi hahmottuvaa kirjoitusten sarjaa, joulutammikuussa 1846–1847 julkaistu, Hannikaisen kirjoittama näytelmä Joululahjukset (K 49–50/1846 ja 1–2/1847) sekä huhti–kesäkuussa 1847 julkaistut, Hannikaisen tekemät virolaisten satujen käännökset (K 14, 15, 17, 20 ja 21/1847). Näitä kaikkia voi niihin sisältyvine itämurteisine puhekielisyyksinensä pitää ajan yleiseen kirjalliseen ilmaisuun verrattuna kielimuodoltaan jonkin verran kokeellisena ja ajan kirjakielessä mahdollisia ilmaisukeinoja joskus implisiittisesti joskus eksplisiittisesti³ haastavina. Ne niin ikään erottuvat Hannikaisen vuosina 1846–1847 itse kirjallisesti käyttämän kielen kokonaiskuvasta vähintään joiltain osin korkeammalla puhekielellisyysasteellaan⁴ (vrt. K 1845–1847; Kiuru 2001, 64; Pulkkinen 1977, 114–115).

Ottaen huomioon, että proosa-aineistoni kirjoitukset edustavat vain kahta eri kaunokirjallisuuden alalajityyppiä Hannikaisen Kanavaan kirjoittaman edustamasta laajasta (Kohtamäki 1959, 31–181) tekstilajien kirjosta, ja että Hannikaisen eri kirjoituksissaan Kanavassa käyttämät kielimuodot voivat olla keskenään varioivia saman tekstilajinkin sisällä⁵, ei proosa-aineistoni otoksella voida saada edustavaa kokonaiskuvaa Hannikaisen ajalla käyttämästä kirjoitetusta kielestä. Sen paremmin ei tutkimuksessani ole mahdollista

³ Eksplisiittinen kielimuotoa koskeva ohjelma on proosa-aineistoni sadulla Väkevä Räätäli (K 14/1847).

⁴ Motiiviksi kirjoitusten valinnalle esimerkeiksi Hannikaisen puhekielisyyksiä runsaimmin sisältävistä kirjoituksista Kanavasta mainittakoon esimerkinomaisesti, että mikäli oletetaan vuosina 1846–1847 d-kirjaimen yleisesti indeksoineen kirjoitetussa tekstissä kirjakielellisyyttä *t:n* astevaihtelun heikon asteen merkintätapana ja sen katoedustuksen puolestaan itämurteista puhekielellisyyttä sekä tarkastellaan näiden varianttien esiintymisen frekvenssejä proosa-aineistoni ja muun Kanava-lehdessä julkaistun Hannikaisen kirjoittaman tekstiaineiston välillä, voidaan ilman systemaattista vertailuakin luotettavasti olettaa, että edellisen kielessä tämän piirteen osalta esiintyy huomattavasti enemmän puhekielistä edustusta kuin Kanavassa keskimäärin. (Vrt. Kiuru 2001, 64.)

⁵ Tämä on todettavissa ilman systemaattista analyysiäkin esimerkiksi vertailemalla Joululahjukset-näytelmää Hannikaisen toisiin näytelmiin, kuten Anttonius Putronius-näytelmään (K 1–5 ja 8–11/1846; ks. myös Kiuru 2001, 63–69).

tarkastella Hannikaisen ajalla käyttämän kielen kokonaiskuvaa tai osoittaa systemaattisesti, miten paljon proosa-aineistoni eroaa siitä. Artikkeliaineistooni palaan luvuissa 3.1 ja 4.1.

Tutkielmani ensisijaiset tutkimuskysymykset ovat, millaisia puhekielen kirjallista jäljittelyä sisältäviä ilmauksia eli puhekielisyyksiä Hannikainen on proosa-aineistoni kirjoitusten kielimuotoon sisällyttänyt sekä missä määrin puhekieliseksi niiden kielimuotoa voi luonnehtia. Niihin vastatakseni tarkastelen kirjoitusten kielessä esiintyvien, tiettyjen joko puhe- tai kirjakielellisyyttä Hannikaisen teksteissä indeksoimaan kykenevien kielellisten piirteiden (ks. luvut 4.2–4.3) eri varianttien suhteellista jakautumaa puhe–kirjakielisyyksellä. Vertailukohtana toimivien 1840-luvun kirjakielen mukaisten varianttien identifioimiseen olen käyttänyt Kaisa Häkkisen (1994) tutkimusta suomen kirjakielen historiasta. Tarkastelemani kielenpiirteet ovat voittopuolisesti foneettisen ja morfologisen tason ilmiöitä, mutta tarkastelen esimerkkien kautta myös eräiden leksikaalisen tai syntaktisen tason ilmiöiden puhe- tai kirjakielellisyyttä. Puhe- ja kirjakielisyyksien systemaattinen kartoittaminen ja analyysi ei tutkielmani ja sen metodien puitteissa ole kuitenkaan mahdollista. Valaistakseni toissijaista tutkimuskysymystäni siitä, miten proosa-aineistossani käytetty kieli mahdollisesti heijastaa artikkeliaineistossani ilmeneviä Hannikaisen omia kieli-ideologisia näkemyksiä vuosina 1846–1847, tuon päätelmissä (ks. luku 5) yhteen kummastakin aineistostani tekemäni analyysin tulokset.

Tutkielmani tuottaa ymmärrystä niin varhaisnykysuomen kielellisestä variaatiosta kaakkoissuomalaisessa kieliympäristössä kuin ajan itämurteita suosineen kieli-ideologian heijastumisesta yksittäisen kirjoittajan käyttämään kieleen. Suomenkielisen kaunokirjallisuuden varhaisten julkaistujen tekstien, joihin proosa-aineistoni lukeutuu, kielimuotoa ei ole tutkittu paljon etenkään viime vuosikymmeninä, eikä variaationtutkimuksen menetelmin ole suurissa määrin tehty tutkimusta yksittäisten varhaisnykysuomen ajan kirjoittajien käyttämästä kielestä.

Hannikaisen kielestä tai kieli-ideologioista ei ole aiemmin kirjoitettu täysmittaista tutkielmaa. Laajimmin Hannikaisen kirjoittamaa kieltä ja kieli-ideologioita on aiemmin luonnehtinut Kanava-tutkimuksessaan kirjallisuudentutkija Ilmari Kohtamäki (1959, 153–164), ja näytelmien osalta laajin tarkastelu Hannikaisen kielestä sisältyy Silva Kiurun (2001)

artikkeliin varhaisen suomenkielisen näytelmäkirjallisuuden kielestä.⁶ Kohtamäen (1959, 155) tutkimuksen mukaan Hannikainen edusti kielinäkemyksissään välittävää, eri murteita huomioon ottavaa kantaa. Kiuru on esittänyt erään Kanavan artikkelin kieltä analysoineeseen Paavo Pulkkiseen (1972, 114–115) tukeutuen Hannikaisen sekoittaneen rajallisen tuntemuksensa vuoksi kirja- ja puhekielen vaikutteita (Kiuru 2001, 64), ja luonnehtinut Joululahjukset-näytelmän kielen olevan ”kirjakielen ja puheen omituista sekoitusta” (mt., 66). Tutkielmani on tarkasteleva edellä mainittuja väitteitä tutkimusaineistoni kautta sekä syventävä ja tarkentava yksityiskohtaisemmaksi sitä, mitä näissä tutkimuksissa Hannikaisen kielestä tai kieli-ideologiasta on esitetty.

Tutkielmani etenee luvussa 2 esittelemällä käyttämäni keskeisen termistön, kartoittamalla tutkielmani suhdetta sille läheisiin tutkimusaloihin sekä taustoittamalla yleisluontoisesti suomen kirjakielen historiaa 1800-luvun alkupuoliskolla. Luvussa 3 esittelen artikkeliaineistoni rajauksen, taustatietoja proosa-aineistooni kuuluvista kirjoituksista ja analyysiin käyttämäni metodit. Esitän analyysini artikkeliaineistoni kirjoituksista luvussa 4.1 ja proosa-aineistostani luvuissa 4.2–4.3. Päätelmät proosa-aineistoni puhe- ja kirjakielisyyssasteesta sekä siitä, miten niiden voi luonnehtia heijastavan kirjoittajansa kieli-ideologisia näkemyksiä, seuraavat luvussa 5. Tämän perässä ovat lähdeluettelo ja liitteet.

⁶ Kirjallisuustieteessä ainoa Hannikaisesta kirjoitettu opinnäytetyö käsittelee Hannikaista novellien kirjoittajana ja sen on kirjoittanut F. A. Hardén ilmeisesti joskus vuosien 1899–1939 välillä (Hardén 1899).

2 Taustoitusta

2.1 Tutkimukselliset kiinnekohdat

Tutkielmani on menetelmällisesti aineistopohjaista kvalitatiivista kielentutkimusta ja asettuu tutkimustaustaltaan ensisijaisesti osaksi varhaisnykysuomen kirjakielen ja sen variaation tutkimusta. Tarkastelunäkökulma on synkroninen eli tutkielmassa tarkastellaan historiallista kieltä yhdellä hetkellä, ei sen muutosta tietyllä aikavälillä. Varhaisnykysuomesta on kirjoittanut tutkimuksellisen katsauksen Paavo Pulkkinen (1972); 2000-luvulla on siitä tehnyt tutkimusta muun muassa Petri Lauerma (ks. esim. 2023; 2022; 2021). Suomen kirjakielen historian tutkimuksen saralla merkittäviin tutkijoihin lukeutuvat muun muassa Kaisa Häkkinen (ks. esim. 1994) ja Martti Rapola (ks. esim. 1933).

Tarkasteluni Pietari Hannikaisen eksplisiittisesti ilmaisemista kieli-ideologisista näkemyksistä liittää tutkimukseni toissijaisesti osaksi muun muassa sosiolingvistiikan ja kielellisen antropologian parissa tehtävää kieli-ideologioiden tutkimusta (ks. Mäntynen–Halonen–Pietikäinen–Solin 2012). Viime vuosina 1840-luvun itäsuomalaisia kieli-ideologioita ovat käsitelleet pro gradu -tutkielmissaan Maria Salonen (2022) ja Johanna Marttila (2017). Vaikka aiheensa puolesta tutkimukseni on toisaalta osa kaunokirjallisuudessa käytetyn suomen kielen tutkimusta, arviointi tekstin kirjallisuudellisuuden vaikutuksesta sen kielimuotoon ei lukeudu tutkielmani keskeisiin teoreettisiin näkökulmiin. Yhtä kaikki tutkielmani ei ole metodisesti murteentutkimusta, jos kohta hyödyntääkin Marjatta Palanderin (1996) tutkimusta savolaismurteisiin lukeutuvista Savonlinnan seudun välimurteista⁷, joihin Hannikaisen synnyinpitäjän Säämingin murre kuuluu, liittämään tiettyjä Hannikaisen kirjoitetussa kielessä esiintyviä puhekielisyyskäsitteitä niiden murretaustaan⁸. Täydentävinä lähteinä puhekielisyyskäsitteiden identifioimiseen hyödynnän etenkin Suomen murteiden sanakirjaa (SMS 2025) sekä Liisa Tiittulan ja Pirkko Nuolijärven (2013) tutkimusta puheen jäljittelyyn

⁷ Tutkimus perustuu 1800- ja 1900-luvun vaihteen lähiaikoina syntyneiden informanttien puheen tutkimukseen (Palander 1996, 17), ja satakunta vuotta sitten heitä aikaisemmin syntyneen Hannikaisen kielen tutkimiseen sen käyttämisessä piilee anakronistisen tulkinnan vaara. Vaikkakin murreryhmän murteissa on syytä olettaa tapahtuneen tällä aikavälillä muutoksia, voidaan luottaa, etteivät muutokset olennaisesti vaikuta mahdollisuuksiin paikantaa tutkielmassani riittävän luotettavasti tiettyjä Hannikaisen kirjoituksissa esiintyviä murteellisuuksia tämän kotimurteeseen, semminkin kun tutkielmani tarkastelee puhekielisyyskäsitteiden ilmenemistä Hannikaisen käyttämässä kirjoitetussa kielessä sen sijaan, että pyrkisi jäljittämään niiden tarkkaa alkuperää.

⁸ Moni analyysissä eritellyistä itämurteellisuuksista esiintyy Savonlinnan seudun murteiden puhuma-alueita huomattavasti laajemmalla maantieteellisellä alueella.

esittämisestä suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa, joka tukee analyysiani ennen muuta leksikaalisten ja syntaktisten yleissuomalaisen puhekielisyksien identifioimisessa.

Hannikaisen käyttämien kielellisten ratkaisujen selittäviä tekijöitä ovat Säämingin murteen lisäksi ainakin aikaisemman suomen kirjakielen tradition ja muiden aikalaiskirjoittajien käyttämän kirjakielen vaikutus sekä hänen tutkimusaineistoni kirjoittamisen aikaisessa asuinpaikassaan Viipurissa, opiskelupaikkakunnallaan Helsingissä ja maanmittarin töissään kaakkoissuomalaisella maaseudulla kohtaamansa vaikutteet. Syntaktisella tasolla esiintyvien vierasperäisten konstruktioiden taustalla saattaa olla suoraankin hänen koulutus- ja opiskelukieliensä saksan ja ruotsin vaikutus (Paavolainen 2016b, 107). Hannikaisen kielellisten ratkaisujen alkuperän systemaattinen analyysi tai todentaminen ei ole kuitenkaan käyttämäni metodien avulla mahdollista eikä kuulu tämän tutkielman päämääriin.

2.2 Keskeinen termistö

Kirjoitetussa suomen kielessä eli suomen *kirjakielessä* esiintyi vuosina 1846–1847 huomattavaa variaatiota eikä sillä ollut yhtä yhteisesti hyväksyttyä ja käytettyä normistoa (Häkkinen 1994, 499; Salonen 2022, 5). Kirjakielen monille kielenpiirteille oli kuitenkin muodostunut konventionaalisia ilmaisutapoja, joista osa oli peräisin aiemman kirjoitetun suomen kolmisataavuotisesta traditiosta ja osa muodostunut edellisten vuosikymmenien tietoisien kielenkehityksen ja muun muassa kielioppien julkaisun myötä (Häkkinen 1994, 505). Suomen kieltä ajalla kokeilevasti kirjallisesti käyttävät kirjoittajat tulivat näin ollen suhteuttaneeksi kielellisiä ratkaisujaan tietynlaisiin oletuksiin kirjoitetun kielen luonteesta. Viittaan tutkielmassani termillä *kirjakielisyys* 1840-luvun kontekstissa sellaiseen kirjoitetun kielen ilmaisuun, joka on hahmotettavissa kuuluvaksi ajalla tyypilliseen kirjakieliseen ilmaisuvarantoon ja jonka voi olettaa olleen ajan kirjoittajien yhteisössä jokseenkin laajasti hyväksytysti kirjakielisen.

Käytän tutkielmassani edellä mainittujen termien vastapareina *puhekielen* ja *puhekielisyyden* käsitteitä niiden nyky-yleiskielisestä arkimerkityksestä poikkeavassa merkityksessä. (*Puhekielen, kirjakielen ja yleiskielen* käsitteistä ks. Ikola 1972, 16–20.) Viittaan puhekielellä puhuttuun kieleen erillisenä kirjoitetusta kielestä, en tiettyyn puhutun kielen varieteettiin. Puhekielisyydellä tarkoitan sellaista kirjoitetussa tekstissä esiintyvää ilmausta, jossa ilmenee jonkin kirjakielen yleisiksi hahmotettavista konventioista poikkeavan ja puhekielelle ominaiseksi pidettävän fonologisen, morfologisen, leksikaalisen tai syntaktisen ilmiön

tekstuaalistettu representaatio. (Vrt. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 14–15; mt., 18; mt., 43–69.) Pidän puhekielisyytenä tällaista ilmaisua siinäkin tapauksessa, että kirjoittaja itse vaikuttaisi mieltäneen sen kirjakieliseksi. Myöhemmin kirjakieliseksi vakiintuneet, murteesta peräisin olevat ilmaukset ovat käytännöllisesti katsoen niin ikään ennen vakiintumistaan olleet kirjallisessa kontekstissa puhekielisyyksiä (vrt. esim. Lehikoinen 1986, 188). Sen aukoton määrittelyminen, mikä kaikki on laskettava puhe- tai kirjakieliseksi koko kieliyhteisön tasolla, ei ole mahdollista, koska kieliyhteisön eri jäsenillä on aina erilaisia kieltä ja sen sanastoa koskevia käsityksiä, tietoja ja kokemuksia (vrt. esim. Lakoff 1986, 70–71).

Laajemmalla maantieteellisellä alueella puhuttua tai tiettyä ryhmää sosiaalisesti määrittävää suomen yleispuhekieltä ei 1840-luvulla ollut, eikä suomea puhekielenään laajasti käyttävää sivistyneistöä vielä juurikaan ollut (Lehikoinen–Kiuru 2007, 9). Puhuttu suomi koostui 1840-luvulla lähinnä eri *murteista*, jotka ovat kielen alueellisia varieteetteja, jotka eroavat naapurivarieteeteistaan tiettyjen kielenpiirteiden erilaisen edustusvarianttien tai niiden erilaisten jakaumasuhteiden sekä usein myös leksikaalisten erojen perusteella (Tiittula–Nuolijärvi 2013, 15). Hyödynnän tutkielmassani myös puhekielisyyden alakäsitettä *murteellisuus*, joka tutkielmani kontekstissa on monesti synonyyminen puhekielisyyden kanssa, mutta rajautuu merkitsemään tietylle murteelle tai useammasta murteesta koostuvalle murrealueelle ominaista puhekielisyyttä.⁹

Kieli-ideologiat ovat kieltä koskevia subjektiivisia käsityksiä, joihin sisältyy muun muassa uskomuksia, arvotuksia ja määritelmiä (Mäntynen ym. 2012, 325). Esimerkiksi tiettyä kielimuotoa tai tiettyjä kielenpiirteitä koskevia kieli-ideologisia arvoarvostelmia esittämällä pyritään osallistumaan kieltä koskevien normien ja osaltaan sosiaalisten statushierarkioiden määrittämiseen (Marttila 2017, 35–37). Tutkielmassani rajoitun tarkastelemaan Hannikaisen kieli-ideologisista kirjoituksista sitä, millaista kirjakieltä Hannikainen pitää toivottavana ja mitkä puhekielisyydet Hannikaisen mielestä vaikuttavat sopivan kirjakieleen.

2.3 Tutkimusaiheen historiallinen konteksti

Suomen kirjakielen historian tutkimuksessa erotetaan kolme eri kehitysvaihetta. Nämä ovat 1540-luvulta noin vuoteen 1810 tai – yleisemmän määritelmän mukaan – 1820 käytössä ollut

⁹ Esimerkkejä tutkimusaineistossani esiintyvistä puhekielisyyksistä, jotka eivät levinneisyydeltään (vrt. Kansalliskirjasto 2025) paikannu alueellisesti riittävän tarkasti voidakseen tulla pidetyiksi murteellisuuksina, ovat adverbi *näätsen* sekä sille paljolti synonyymiset *näätsinä* ja *näätsä*.

vanha kirjasuomi (vrt. Häkkinen 1994, 13; Ikola 1965, 37; Lauerma 2008, 356; Lehikoinen-Kiuru 2009, 5), tästä vuoteen 1870 tai 1880 käytetty varhaisnykysuomi (vrt. Häkkinen 1994, 16; Lehikoinen-Kiuru 2009, 10–11) sekä tämän jälkeen käytössä ollut nykysuomi (Häkkinen 1994, 11).

Lähinnä länsimurteisiin pohjautunut ja syntaktisia, ennen muuta ruotsin kielestä lainautuneita vierasperäisyyksiä sisältänyt suomen kirjakieli oli 1820-luvulle tultaessa käynyt eritoten sanastollisesti riittämättömäksi ajan ilmaisutarpeiden täyttämiseen (Häkkinen 1994, 448). Eräs merkittävistä varhaisnykysuomen kauden kirjakielen kehittämisen menetelmistä oli aiemmin kirjakielelle vieraiden murteellisten ainesten kirjallinen soveltaminen. Vieraista kielistä lainaamisen asemesta kirjakielen ilmaisuväriin pyrittiin tuomaan mahdollisimman paljon omakielistä tai siitä johdettua sanastoa, mihin saatiin uutta ainesta paitsi enenevästi itämurteista myös edelleen länsimurteista. (Häkkinen 1994, 449–450; mt., 463; mt., 500.) Monet ajan kirjoittajat pitivät länsimurteita germaanisten vaikutteiden vuoksi turmeltuneina ja etsivät alkuperäisiä, puhdasta suomen kieltä edustavaksi koettuja vaikutteita itämurteista (mt., 448; vrt. esim. Friman 1847).

Itämurteellisuuksien kirjallisen soveltamisen aloitti varsinaisesti Reinhold von Becker, jonka toimittama, järjestyksessään toinen suomenkielinen sanomalehti Turun Viikko-Sanommat alkoi ilmestyä 1820 (Lehikoinen-Kiuru 2007, 10). Lehti julkaisi toisessa numerossaan itämurteita puoltavan kielipoliittisen ohjelmanjulistuksen (Turun Viikko-Sanommat 1820, 1–2), minkä on katsottu käynnistäneen *murteiden taisteluksi* fennistiikassa kutsutun kirjakielen murrepohjasta käydyn poleemisen keskustelun (Häkkinen 1994, 447; Lauerma 2008, 356). Von Beckerin jälkeen keskustelua ylläpiti äänekkäästi itämurteista puhekieltä suoraan jäljittelevään kirjakieleen pyrkinyt ja vähänlaisesti suoranaista kannatusta saavuttanut Carl Axel Gottlund, joka ei ylipäänsä kannattanut vakiintunutta, kaikille yhteistä kirjakieltä. 1830-luvulla yleinen kirjakieltä koskeva mielipideilmasto alkoi tasoittua sekä länsi- että itämurteisvaikutteita sisältävää kompromissia puoltavaksi, mihin vaikutti vallankin Kustaa Renvall länsimurteiden puolustamisellaan; erityisen huomattava merkitys tämän kannan lopulliseen vakiintumiseen oli kuitenkin arvovaltaisella Elias Lönnrotilla. (Pulkinen 1972, 13–25.)

Pietari Hannikaisen voi luonnehtia kirjoittaneen tutkimusaineistoni kirjoitukset tilanteessa, jossa ideaali kirjakielestä sekä tiettyjä länsi- että tiettyjä itämurteiden vaikutteita valikoivasti yhdistelevänä hybridinä oli jo vallitseva. Vuonna 1847 kieli-ideologista ihannetta itä- ja

länsimurteiden yhdistämisestä kirjakielessä edusti julkisessa keskustelussa muun muassa D. E. D. Europaeus (1847) sanomalehtiartikkelissaan ”Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä”. Oppositiossa tätä hegemonista ideaalia vastaan toimivat tutkimusaineistoni kirjoittamisen ajalla – säännöllisesti huomattavan itämurteisvaikutteista kieltä kirjallisesti käyttäen – muun muassa Gottlund (ks. esim. Häkkinen 1994, 447), pietarinsuomalainen Thomas Friman (Salonen 2022; vrt. myös Friman 1847) ja Jakob Fredrik Lagervall (Häkkinen 1994, 447; mt., 499; mt., 528; vrt. myös esim. Lagervall 1847). Lopullisesti murteiden taistelun on katsottu päättyneen vuoteen 1850 mennessä (Ikola 1965, 38).

3 Aineistolähteet ja tutkimuksessa käytetyt menetöt

3.1 Pietari Hannikaisen kielikäsityksiä ilmentävät kirjoitukset Kanavassa 1846–1847

Kuten Ilmari Kohtamäki Kanava-tutkimuksessaan on kirjoittanut, Pietari Hannikainen otti Kanavassa kantaa kielikysymyksiin niin kirjakielen kehityksen kuin sanaston kehityksen kannalta (Kohtamäki 1959, 153–164). Tutkimukseni Hannikaisen kielikäsityksiä koskeva tutkimusaineistoksi relevantteja ovat ne Hannikaisen kirjoitukset, jotka käsittelevät puhekielen ja kirjakielen suhdetta tai puhekielen soveltamismahdollisuuksia kirjakielen kehityssuuntaa määritellässä.

Olen etsinyt Kanavan numeroista 40/1846–39/1847¹⁰ tutkimuskysymyksen kannalta aiheelliset kirjoitukset ja nimeän ne analyysini yhteydessä luvussa 4.1. Keskeisin kirjoituksista on artikkeli ”Kirjakieli ja puhekieli”, joka julkaistiin Kanavassa kahdessa osassa marraskuussa 1846. Niin artikkeli- kuin proosa-aineistonikin on saatavilla digitoituna Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen portaalista (Kansalliskirjasto 2025).

3.2 Joululahjukset-näytelmä

Hannikainen kirjoitti Kanavaan neljä näytelmää, joista näytelmät Silmäkääntäjä ja Sukuylpeys julkaistiin vuonna 1845, käänössovitus Anttonius Putronius 1846 ja viimeinen, proosa-aineistoon kuuluva Joululahjukset joulu–tammikuussa 1846–1847, Kanavassa 49–50/1846 ja 1–2/1847. Siinä missä Silmäkääntäjä oli ensimmäinen julkisesti esitetty suomenkielinen näytelmä ja niin sitä kuin Anttonius Putronius -näytelmääkin esitettiin 1800-luvulla useita kertoja – molempia myös vuosina 1858–1860 ensimmäisinä varsinaisina suomenkielisinä näytelminä asujaimistoltaan voittopuolisesti ruotsinkielisessä Helsingissä – Joululahjukset-näytelmää ei tiedettävästi ole koskaan asetettu näyttämölle.

Teatterihistorioitsija Pentti Paavolaisen mukaan Joululahjukset ja Sukuylpeys -näytelmien jäämisen näyttämöllepanotta julkaisuaajallaan aiheutti se, että säätyläiset esitettiin niissä epäsuotuisassa valossa. (Kohtamäki 1959, 52–57; Paavolainen 2016a, luku 2.5).

¹⁰ Kohtamäen (1959, 153–164) tutkimuksessa ei ole mainittu Hannikaisen kielinäkemyksistä mitään tutkimuskysymystäni koskettavaa tämän aikavälin ulkopuolella.

Joululahjukset-näytelmän valintaa tutkimusaineistooni perustelee sen ilmestyminen verrattain pian artikkelin ”Kirjakieli ja puhekieli” julkaisun jälkeen ja sen kielimuodon huomiota herättävät murteellisuudet (vrt. Kiuru 2001, 66). Näytelmässä äiti Susanna on järjestämässä tyttärelleen Ellille kihlajaiset kruununvouti Korpin kanssa, mutta ne kariutuvat, kun paljastuu tämän petkuttaneen kruununutilan perinnöksiosossa (Kohtamäki 1959, 57) talonpoika Matti Kurria, joka on ensin mainittujen perhetuttu. Lopuksi Elli kihlautuu Kurrin pojan Jaakon kanssa. Miljöö on näytelmän kirjoitusajan Viipuri. Näytelmäteksti koostuu yleisen konvention mukaisesti alussa olevasta henkilöluettelosta, dialogista ja *paranteeseista* eli näyttämöohjeista. Näytelmä on jaettu kolmeen ”kuvaan” eli näytökseen, jotka kahden jälkimmäisen näytöksen osalta jakautuvat eri määriin kohtauksia. Näytelmän nimi viittaa joululahjoihin, joita viimeisessä kohtauksessa jaetaan.

3.3 Kanavassa 1847 julkaistut virolaiset sadut

Hannikainen käänsi Kanavassa huhti–kesäkuussa 1847 julkaistavaksi viisi virolaista satua: Väkevä Räätäli (K 14/1847, 3), ”Koi ja Hämärätär” (K 15/1847, 2–3), ”Totuus ja Valhe” (K 17/1847, 2–3), Leipä-palasan ristiminen (K 20/1847, 3) sekä ”Veljekset ja Pakkanen” (K 21/1847, 2–3). Satujen käännöslähde on mitä ilmeisimmin ruotsinkielinen antologiajulkaisu *Fosterländskt Album III* (Kellgren–Tengström–Tigerstedt 1847), joka oli mainoksen perusteella ostettavissa viimeistään 9.4.1847 ainakin helsinkiläisessä J. C. Frenckellin ja pojan kirjakaupassa (*Finlands allmänna tidning* 80/1847, 4), viisi päivää ennen Väkevän Räätälin julkaisua. Tähän sadut oli käännetty saksankielisistä virolaislähteistä (Kellgren ym. 1847, 1; mt., 14; *Helsingfors Tidningar* 19/1845). Sadut ovat jokseenkin lyhyitä, eikä Hannikaisen ole syytä olettaa käyttäneen niiden kääntämiseen paljonkaan aikaa.

Kanavan viipurilainen kustantaja, Johanna Cederwaller poikansa kera, painatti Mikkelin sivutoimipisteessään (ks. K 16/1846) Kanavan 1847 julkaisemista saduista yhdessä Hannikaisen aiemmin (julk. K 27 ja 31/1845) kääntämän kahden muun virolaisen sadun kanssa erillispainoksena teoksen *Viron Satuja* (1847). Ottaen huomioon, että kirjojen myynti oli 1840-luvulla pientä, painos loppuunmyytiin verrattain nopeasti: uusi laitos julkaistiin jo parin vuoden päästä (*Viron Satuja* 1849). Sitä oli myynnissä vielä vuonna 1861 ainakin porvoalaisessa G. L. Söderströmin kirjakaupassa (*Suometar* 52/1861, 24). Satujen kieliasua on muokattu jossain määrin – ei kokonaisvaltaisesti tai systemaattisesti – Kanavan julkaisujen ja erillispainoksen välillä, ja myös erillispainosten eri laitosten välillä on kolmisenkymmentä kirjoitusasuun liittyvää eroavaisuutta. Eero Salmelaisen tiedetään tutustuneen ylioppilaana

Viron Satuja -teokseen; ne ovat saattaneet toimia jonkinlaisena esikuvana tämän toimittamalle, neljässä osassa 1852–1866 julkaistulle satukokoelmalle ”Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita” (Haltsonen 1934, 322).

Satujen valintaa tutkielmaani perustelee erittäinkin se, että ensimmäistä satua Väkevä Räätäli edeltää kieliohjelmallinen esipuhe ”Kirjakieli ja puhekieli”, ja siinä käytetään yleisgemmaatiota (ks. luku 4.3), mikä on poikkeuksellista 1840-luvun kirjoitetussa kielessä. Vaikka tätä ilmiötä ei esiinny myöhemmissä saduissa, eroavat nämäkin Hannikaisen keskimääräisestä proosa- tai asiategistikistä (vrt. Kiuru 2001, 64) vähintään *t:n* heikon astevaihteluparin katoedustuksen säännöllisellä käytöllään.¹¹

3.4 Aineiston analyysiin käytetyt metodit

Olen tunnistanut proosa-aineistostani kielitajuni (ks. Hamunen–Huomo 2020, 199–203) ja aiemmin mainitun lähdekirjallisuuden avulla puhekielisyyksiä ja kirjakielisyyksiä sekä laskenut niiden edustusjakauman puhe- ja kirjakielisten varianttien välillä. Joululahjukset-näytelmän osalta olen taulukoinut jakauman osassa piirteitä kahdeksi taulukoksi, jotka eivät kuitenkaan esittele kaikkia kielenpiirteistä, joita olen tarkastellut. Samankaltaista metodologia on käyttänyt muun muassa Heikki Paunonen (2006) diakronisessa tutkimuksessaan variaatiosta Helsingin puhekielessä. Vertailen aineistoni virolaisten satujen kielimuotoa Joululahjukset-näytelmän kieleen sen sijaan, että toistaisin tyhjentävästi niiden kielimuotoa koskevia yleisiä huomioita siltä osin, kun ne ovat tulleet esitellyksi näytelmän kielen käsittelyn yhteydessä.

Laskennallista analyysia proosa-aineistostani täydentävät yksittäiset havainnot kielenpiirteistä, joiden kaikkia potentiaalisia esiintymisympäristöjä ei ole mahdollista eritellä ja joissa näin ollen laskennallinen tarkastelu ei ole mahdollista. Tällaisia ovat ennen muuta syntaktiset piirteet sekä monet leksikaalisista piirteistä. Hannikaisen kieli-ideologioiden tulkitsemiseen artikkeliaineistostani en hyödynnä erityistä metodologiaa.

¹¹ Tyyllillisesti sadulle ominaista kieltä sinänsä tämä edustus ei Hannikaisen kielessä ole: vastaavassa piirteessä esiintyy lähinnä nykyisenkin yleiskielen mukaista *d*-edustusta esimerkiksi Hannikaisen käänössadussa ”Aladdin eli kummallinen kynttelijalka” (ensimmäinen osa: K 19/1846, 3) ja alkuperäissadussa ”Satu” (K 43/1847, 2–3).

4 Tutkimusaineiston analyysi

4.1 Pietari Hannikaisen kieli-ideologiset näkemykset vuosina 1846–1847

Pietari Hannikainen ilmaisi vuosina 1846–1847 laajimmin kieli-ideologisia käsityksiään kirjakielen kehityksestä artikkelissa ”Kirjakieli ja puhekieli” (K 42/1846, 1–2; K 43/1846, 2–3), jossa hän esitti, että suomen tulevan kirjakielen olisi tullut perustua yhteen kirjoitusmuodoltaan vakiintuneeseen ja pysyväiseen kielimuotoon, joka olisi ollut lähellä sekä sivistyneistön että suurimman osan kansasta puhumaa kieltä¹². Tämä olisi hänen mukaansa voinut mahdollistua luomalla eri maakuntia yhdistävä yleispuhekieli ja saamalla sivistyneistö käyttämään puhekielenään suomea ruotsin asemesta. Vanhan kirjasuomen suuntaan tavoittelu olisi Hannikaisen mukaan tullut johtamaan epätoivottavaan tilanteeseen, jossa kirjakieli jäisi puhekielestä erilliseksi ja murteet eivät yhdistyisikään. Kirjoitusajalla käytössä ollut kirjakieli oli ruotsalaisuuskseen sekin Hannikaisesta epätyytyttävä ja liioin vieraantunut puhekielestä, eikä kelpaisi sivistyneistölle. Yhtä kaikki yksinomaan kansan puhekieleen perustuva kirjakieli, jollaista Hannikainen arvioi Carl Axel Gottlundin käyttäneen, oli hänestä karkeaa sekä sivistykselle vierasta ja kirjallisuuteen kelpaamatonta; kuten kirjakielenkin, vaati tyydyttävän puhekielen kehittyminen hänestä sitä, että sen ”viljelemistä – – uurastettaisiin”. Hannikainen ilmaisi artikkelissa uskovansa merkittävän suomenkielisen kirjallisuuden olleen pian syntymässä ja määrittämässä kirjakielen tulevan kehityssuunnan.

Hannikaisen kieli-ideologisen ohjelman täydensi edellä mainitun artikkelin epäsuora, samanniminen jatko-osa (K 14/1847, 3)¹³. Siinä Hannikainen implikoi tulevalle kirjakielelle sopivaksi perustaksi olevan itämurteisen puhekielen, koska se hänen mukaansa oli ”kuitenki kaikilta tunnustettu luontiammaksi ja sävyisämmäksi”. Hannikainen arvioi itämurteita sovelletun kirjallisesti vain vähän, koska sopivaa kirjoitustapaa ei ollut käytössä. Mahdollisesti vartenotettavana tähän tarkoitukseen hän mainitsi Matthias Akianderin alun perin Suomi-aikakausikirjassa 1844 julkaistun tutkielman, jossa on esitetty fonologiaan

¹² On huomautettava, että artikkeli on jokseenkin hajanaisesti strukturoitu ja sen argumentointi on loogisesti joiltain osin puutteellista: Hannikainen esimerkiksi antaa ymmärtää olevan tärkeää, että kirjakieli ei erkaannu juurikaan puhekielestä, mutta toisaalla pitää kirjoitushetken lähitulevaisuudessa oletettavasti vakiinnutettavan kirjakielen muuttumattomuutta tärkeänä, jos kohta tulevaisuuden puhekieli ajan myötä muuntuisikin ”miksi tahansa”.

¹³ Artikkelin toimii eräänlaisena kielimuoto-ohjelmallisena esipuheena ensimmäiselle proosa-aineiston virolaisista saduista, sadulle Väkevä Räätäli.

perustuva, osittain tiettyihin itämurteellisiin muotoihin tukeutuva teoreettinen kuvaus suomen puhekielen kielijärjestelmästä (Akiander 1844).¹⁴

Hannikainen (K 13/1847, 4) esitti sivumaininnanomaisesti vain viikkoa ennen edellä mainitun, jälkimmäisen ”Kirjakieli ja puhekieli” -artikkelin julkaisua voimakkaasti puoltavan näkemyksen Thomas Frimanin (ks. Virkkala 1929) artikkelin ”Tutkintoja Suomenkielestä” ensimmäisestä osasta (Friman 1847, 2–4), joka oli hiljan julkaistu Suomi-lehdessä 8/1847. Hannikainen ilmaisi pitäneensä artikkelin itämurteisvaikutteista, mutta vahvoista murteellisuuksista pidättyvää kielimuotoa esikuvallisena sekä implikoi puoltaneensa Frimanin siinä esittelemiä näkemyksiä itämurteista länsimurteita puhtaampina ja alkuperäisempinä sekä itämurteista sopivana pohjana tulevalle, koko suomenkieliselle puheyhteisölle yhteiselle puhekielille. Frimanin ja Hannikaisen kieli-ideologiset ideaalit vaikuttavat olleen tältä osin yhtäläiset.

Artikkelissa ”Pikkuinen muistutus Suomen kielioppiin” (K 26/1847, 3) Hannikainen puolusti Kanavassa yleisesti käyttämiensä (vrt. K 1845–1847; ks. myös luku 4.2.4) vartaloltaan vähintään kaksitavuisten indikatiivin monikon kolmannen persoonan pitkävokaalisten verbimuotojen oikeellisuutta kirjakielessä. Perusteena hän käyttää akianderlaisittain (vrt. Akiander 1844, 362) sitä, että itämurteisessa puhekielessä näissä verbimuodoissa yleisgeminaation mukaisesti kaksintuvan konsonantin perässä seuraa pitkä vokaali, mistä hän antaa esimerkit *tekköövät* (pro *tekevät*), *männöövät* (pro *menevät*) ja *tulloovat* (pro *tulevat*). Jälkimmäisen kaltaiset, nykyisen yleiskielen mukaiset muodot ovat Hannikaisen mielestä virheellisiä, koska ne ovat samanmuotoisia kuin preesensin VA-partisiippimuodot. Hannikainen implikoi pitävänsä tässä muotoryhmässä oikeellisen kirjakielisinä indikatiivin monikon kolmannen persoonan muotoina pitkävokaalisia mutta geminaattakonsonantittomia muotoja (kuten *tekeevät*, *tuleevat* ja joko *mäneevät* tai *meneevät*¹⁵). Hän antaa näin ollen ymmärtää, ainakin tämän piirteen suhteen, pyrkineensä tietoisesti kirjoitushetkellä

¹⁴ Akianderin teorian hylkäsi, siihen kuuluvan indikatiivin preesensin yksikön kolmannen persoonan verbimuotojen itämurteisen geminaatioasuisuuden erikseen mainiten, D. E. D. Europeaus (1847) artikkelissaan ”Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä”, jonka julkaisu ajoittui samaan aikaan kuin proosa-aineistoni satujen. Tämän jälkeen Akianderin tutkielmaa ei enää käsitelty sanomalehdistössä eikä Hannikainenkaan enää palannut aiheeseen (Kansallisarkisto 2025).

¹⁵ Hannikaisella ei ole artikkeliaineistossani julkilausuttua kantaa *mennä*-verbin vartalovokaalin yleiskieleen toivomaansa edustukseen, ja kuten proosa-aineistoni analyysistakin (ks. luvut 4.2–4.3) käy ilmi, hän saattaa käyttää Kanavassa niin murteellista kuin yleiskirjakielistäkin varianttia (vrt. myös K 1845–1847).

noudattamaan kirjoittamassaan kielimuodossa ainoastaan tietyin osin itämurteiden antamaa mallia.¹⁶

Edelleen tutkimukseni kannalta mielenkiintoinen on Hannikaisen alaviitteenä esittämä huomautus nimimerkki Kohtuen Ystävän vastineeseen ”Tekevällä tuloo johi tekemättömällä ei mitään” (K 29/1847, 1–2), jossa Hannikainen torjui tämän kritiikin edellä mainitulle artikkelilleen ”Pikkuinen muistutus Suomen kielioppiin”. Hannikainen totesi, että itämurteissa sanat *tapaisin* ja *makaisin* lausutaan muodoissa *tappaisin* ja *makkaisin*, vaikka ”niitä kukaan ei niin [so. puhekielen muotoa kirjallisesti jäljitellen] kirjota”, kuten ei myöskään ilmausta *avvaa ovvii* ’avaa ovia’. Hannikainen esitti epäsuoran kysymyksen, miksei nimimerkki Kohtuen Ystävä kirjoita vastineessaan *tulloo* (pro tämän käyttämä muoto *tulee*), *sitteet* (pro *siteet*), *mittään* (pro *mitään*) tai *jottain* (pro *jotain*), vaikka vastineen kirjoittaja Hannikaisen tulkinnan mukaan yritti kirjoittaa mahdollisimman puhekielisesti ja Hannikainen oli varma kirjoittajan itse käyttäneen mainittuja murteellisia muotoja puheenparressaan. On tulkinnanvaraista, suhtautuiko Hannikainen lakonisesti ja etäisyyttä ottavasti vai lähinnä neutraalisti vastineen kirjoittajan kirjoitustapaan.

Hannikaisen voi edellä mainitun perusteella tulkita saattaneen nojautua itämurteisen puhekielen logiikkaan perustellessaan kirjakielessä oikeelliseksi pitämäänsä ratkaisua. Hannikainen voi pitää itämurteisen puhekielen muotorakennetta kirjakielen oikeellista edustusta ohjaavana periaatteena paitsi länsimurteisten ja vanhan kirjakielen mukaisten mallien asemesta myös huolimatta siitä, miten muut suomeksi kirjoittavat käyttävät kirjakieltä: hän totesi (K 26/1847, 3) ajan kirjakielessä alkaneen muodostua Lönnrotin esimerkin mukaisesti normin kirjoittaa aiemmin mainitut verbimuodot lyhytvokaalisina (*tekevät* jne.), mutta ei vaikuta tämän ilmiön osalta nähneen melko laajalti sosiaalisesti jaetun konsensuksen määrittäneen sitä, mikä kirjakielessä olisi ollut syytä nähdä oikeelliseksi. Hannikainen oli tietoinen ainakin tiettyjen murteellisuuksien vahvasta tyylisävytyksestä kirjoitetussa tekstissä eikä kannattanut puhekielen suoraa kirjallista jäljittelyä.

¹⁶ Artikkelin on kirjoitettu kolme kuukautta sen jälkeen, kun Hannikainen oli kokeillut sadussa Väkevä Räätäli yleisgeminatiion käyttöä ja hylännyt sen jo seuraavassa samaan virolaisten satujen sarjaan kuuluvassa sadussa ”Koi ja Hämärätär” (ks. luku 4.3). Artikkelin tukee päätelmäni (ks. luku 5) siitä, että Hannikainen ei pitänyt yleisgeminatiota kirjakielen sopivana piirteenä.

4.2 Joululahjukset-näytelmän kielimuoto

4.2.1 Yleisiä huomioita

Joululahjukset-näytelmän kielimuotoa leimaa eritoten itämurteisten puhekielisyyksien esiintyminen kirjakielisyyksien rinnalla niin foneettisen, morfologisen kuin syntaktisen vaihtelun tasoilla. Monissa kielenpiirteissä esiintyy variaatiota, jonka distribuutio ei ole tyydyttävästi selitettävissä sen paremmin esimerkiksi henkilöhahmojen idiolektien karakterisoinnilla kuin tilastollisesti vakuuttavalla vapaalla vaihtelullakaan: esimerkiksi kaikki *tietää*-sanueen *tiij*-vartaloiset esiintymät tai yksikön kolmannen persoonan persoonapronominin murteellisen *hään*-variantin (Palander 1996, 200) esiintymät sijaitsevat näytelmän ensimmäisessä ”kuvassa”, liian lähekkäin toisiaan asettuakseen vapaaseen vaihteluun valtavarienttien, *tie*-vartaloisten esiintymien tai variantin *hän*, kanssa. Tämän voi tulkita kielivän huolimattomasta toimittamisesta ja määrätietoisuuden puutteesta teoksen kielimuodon suhteen. Dialogien ja parenteesien kielimuodon välillä ei ole havaittavissa merkittävää eroa; kuitenkin neljä viidestä, kirjakielellisyyttä indeksoivasta d-kirjaimen esiintymästä esiintyy joko otsikossa tai parenteseissa, mikä on tilastollisesti merkittävää ottaen huomioon sen, että parenteesit ovat merkittävästi pienempi osa näytelmän tekstimassasta. Todennäköistä on, että Hannikainen on juuri niissä käyttänyt huolimattomasti d-kirjainta runsaammin siksi, että näytelmäkirjallisuudessa parenteesiin kuuluva kielenrekisteri konventionaalisesti edellyttää dialogia yleiskielisempää tyyliä. Osittain samasta ilmiöstä, osittain dialogin ja parenteesien funktionaalisen ilmaisutarpeen erosta johtuneeksi, että parenteseissa on dialogia huomattavasti enemmän muun muassa e-infinitiivin instruktiivimuotoja (*istuen; tullen*) ja verbien refleksiivimuotoja (Häkkinen 1994, 253–254; mm. *pistäimään* ’pistämään itsensä’, *istuikaa* ’istuutukaa’, *istuiksevat* ’istuutuvat’).

Kruununvouti Korpin henkilöhahmo erottuu puheenparreltaan selvimmin muista henkilöhahmoista: tälle on ominaista kiroilu, sananlaskujen siteeraaminen ja itsekseen puhuminen, mikä on erotettu hänen muille henkilöhahmoille tarkoitetuista vuorosanoistaan parentesein. Murteellisuutensa puolesta kukaan henkilöhahmoista ei ole selvästi karakterisoitu – eikä virkamiesluokkaan kuuluva Korppi kenties epäodotuksenmukaisesti puhu muita vähemmän murteellisesti – joskin lievästi muita runsaampaa murteellisuuksien käyttöä voi havaita Luukas Suden idiolektissa, joka välittyy vain tämän kirjoittamasta lyhyehköstä kirjeestä, jonka Korppi lukee. Vaikkakin tietyt kirjemuodolle odotuksenmukaiset leksikaaliset rakenteet ja optatiivin (Häkkinen 1994, 292) *tullos* käyttö ovat selviä

kirjakielisyyksiä, kirjeessä puhekielisyytenä erottuu olletikin yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan omistusliitteiden puhekielisten varianttien suhteellisesti runsas esiintyvyys. Lisäksi talonpoika Matti Kurrin puheenparressa huomattavaa ovat muun muassa deskriptiivisten ilmauksien (*tilanhuonokas* 'vaatimaton maatila', *hympräytä* 'pyrähdä', *mielessä muikeloitti* 'vaivasi mieltä') ja koloratiivirakenteiden (*olla retkotti*) esiintyminen. Kurri on myös henkilöahmoista ainoa, joka ajoittain käyttää persoonapronomineina puhekielisiä (Häkkinen 1994, 450) variantteja *se* ja *ne* (*miten ne jo kuuluvat teitä haukkuvan; Lupasivathan ne tulla äitisi ja muut lapsetkin; sen olis ollut hyvä mielestä* 'hänen [Kurrin vaimon] olisi ollut hyvä mieli'). Kauttaaltaan idiolektiltaan karakterisoitu tai aitoa talonpoikaismiehen puhekieltä jäljittelevä Kurrin puheenparsi ei kuitenkaan ole. Näytelmän henkilöahmot eivät käytä merkittävästi erilaista kieltä eri kielenkäyttötilanteissa, mikä konstituoi vaikutelmaa henkilöahmon idiolektin aidosta tilanteisesta vaihtelusta (vrt. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 18–19).

4.2.2 Piirteitä, joiden edustus ei ole selvästi kirja- eikä puhekielinen

Joululahjukset-näytelmän kielimuodossa on variointia useissa morfologisissa piirteissä, joissa ajan yleiskielessä ei voi määrittää olleen selkeää valtavarianttia. Liitepartikkeli *-kin* esiintyy lähes yhtä usein nyky-yleiskielen muodossa *-kin* kuin muodossa *-ki*. 1840-luvun kirjakielessä ei ollut piirteessä selvää valtavarianttia, mutta Hannikaisella jonkin verran yleisempi muoto *-ki* on hänen kotimurteessaan valtavariantti (Häkkinen 1994, 184; Mäkelä 1993, 120). Selkeästi murteellinen variantti on heikkoasteinen *-i*-päätteinen muoto ilmaisussa *ihelläi* 'itselläkin' (Palander 1996, 269). Liitepartikkelin ja sanavartalon rajalla esiintyy toisinaan puhekielellisyyttä ilmaisevan loppukahdennuksen (mt., 290–292) kirjallisena jäljittelynä liitepartikkelin alkukonsonantin geminoituminen (*ootellakkin*). Ilmiö toteutuu osassa esiintymiä myös *-kAAn*-liitepartikkelissa, jolla on myös lyhyt *-kAn*-variantti, joka esiintyy monessa länsimurteessa mutta ei kuulu Säamingin murteeseen (mt., 272–273; SMS 2025; vrt. myös Paunonen 2006, 39; *et taia tunteakkan, mikä – – lieneekkän*).

Tietyissä muotoryhmissä esiintyvä, itämurteis pohjainen 3. persoonan omistusliitteen variantti *-Vn*, jossa V merkitsee vokaalivartalon päättävän vokaalin pidentymää, on näytelmässä hiukan yli kaksi kertaa yleisempi kuin variantti *-nsA*, johon pohjautuvat variantit olivat vanhan kirjasuomen valtaedustus piirteessä. Variantti oli 1800-luvun kirjakielessä uudennos, mutta sitä ei voitane yleisyytensä perustella luonnehtia puhekielisyydeksi enää 1840-luvun

kirjakielissä. (Häkkinen 1994, 223–224.) Variantti *-Vn* esiintyy näytelmässä toisinaan asemissa, joissa nyky-yleiskielessä variantti *-nsA* olisi yksinomainen (*sanoi suuttuvaan* 'suuttuvansa' *meihin*). Näytelmässä on käytössä itämurteista peräisin oleva (Kielitoimiston kielioppiopas 2017, 113) mutta tuskin selvästi puhekielisyydeksi ajan kirjakielissä hahmottuva, tietyissä havaitsemisverbeissä käytetty allatiivirektio (*No sille se vaan kuuluu* 'siltä se vain kuulostaa'). Persoonapronominien akkusatiivimuodoissa käytettiin 1800-luvun puolivälin kirjakielissä sekä *t*-päätteisiä (*minut*) että genetiivimuotojen mukaisia (*sinun*), alun perin länsimurteisia muotoja (Häkkinen 1994, 197); Joululahjukset-näytelmässä esiintyy tässä syntaktisessa funktiossa niin molempien tyyppisiä akkusatiiviobjektimuotoja kuin myös partitiiviobjekti (*kutsunethan sie minua häihisi*; ks. mt., 364). *t*-päätteiset akkusatiivimuodot olivat 1800-luvun itämurteisperäinen uudennos kirjakielissä (Häkkinen 1994, 197; mt., 235) ja niiden on syytä epäillä tuntuneen 1840-luvulla edelleen itämurteellisuuksilta joillekin kielenkäyttäjille.

1840-luvun kirjakielen valtaedustus poikkeaa useissa piirteissä nykyisen yleiskielen normeista, joten kaikkien sananmuotojen kirjakielisyyttä ei voida arvioida nyky-yleiskielen perustella. Muun muassa *eA*-loppuisten nominien näytelmässä johdonmukaisesti *iA*-edustuksisina esiintyviä muotoja (*häpiä*, *korkia*) ei voi pitää murteellisuuksina, sillä edustus oli tavanomainen vanhassa kirjasuomessa ja edelleen yleinen 1840-luvulla (Häkkinen 1994, 502; Pulkkinen 1972, 39). Sama edustus on tyypillinen myös Viipurin murteelle (Pulkkinen 1972, 114); Säamingin murteessa tyypillinen edustus piirteessä on *ee* (Palander 1996, 63–65). Näytelmässä johdonmukaisesti esiintyvä vartaloltaan yksitavuisten verbien (pl. *olla*-verbin) indikatiivin yksikön kolmannen persoonan tunnuksen *-pi* käyttö (*tuopi* 'tuo') oli ajalla niin ikään odotuksenmukaista (Häkkinen 1994, 296). Tavallinen oli myös konditionaalien yksikön kolmannen persoonan verbimuotojen loppuheittoisuus (Häkkinen 1994, 259), jota näytelmässä esiintyy (*olis*). Varsinaisena murteellisuuksena ei liioin voida 1840-luvun kirjakielissä pitää näytelmässä esiintyvää *seen*-illatiivin *sen*-päätteistä muotoa (Häkkinen 1994, 203; *huoneesen* 'huoneeseen'), vaikkakin sen yleisyys Säamingin murteessa (Palander 1996, 335) saattaa olla vaikuttanut siihen, että Hannikainen sitä käyttää.

Näytelmän kieliasussa esiintyy monenlaista vaihtelua, jolla ei ole mitään ilmeistä funktiota ja joka sikäli vaikuttaa joko huolimattomuudelta tai pyrkimyksen puutteelta kielimuodon yhtenäisyyteen. Esitän tästä seuraavassa vielä joitakin esimerkkejä. Karitiivadjektiiveista esiintyy näytelmässä kerran *-tOin*-johtimella muodostettu muoto seitsemästi esiintyvän *-tOn-*

johtimillisen keralla. *-tOin*-karitiivin voi luonnehtia olleen 1840-luvulla kirjakielessä hieman arkaistisen mutta edelleen mahdollisen (vrt. Häkkinen 1994, 503). Mikael Agricolan perinteen mukaisesti vanhalle kirjasuomelle ominainen (Häkkinen 1994, 214–215) mutta myös itämurteissa esiintyvä (Palander 1996, 224) omistusliitteen etinen heikkoasteinen sanavartalo esiintyy ilmaisussa *kirjotus pöyäsä* ’kirjoituspöytänsä’ ja *ystävyyemme* ’ystävyytemme’. Nyky-yleiskielen vastainen, heikkoasteinen sanavartalo esiintyy myös tekijännimi-ilmaisussa *kirjanniojalta*. Vahva aste esiintyy toisaalta joskus asemassa, jossa odotuksenmukainen olisi heikko aste (*haltussa* ’hallussa’, *niin muotoin*).

Kirjoitusasun variaatiota edustavat näytelmässä muun muassa rinnastuskonjunktion *vaan* kirjoitusasut *vain* ja *van*, relatiivipronominin *kun* muoto *kuin* (ks. Häkkinen 1994, 383–384) ja adverbien *kanssa* rinnakkaismuoto *kansa* (Palander 1996, 285). Epäjohdonmukaisuutta esiintyy myös eräissä muissa tapauksissa, joissa suomen kirjakielessä ei vielä vuosina 1846–1847 ollut vakiintunutta kirjoitusasua: esimerkiksi lekseemi *sihteerin* esiintyy myös *sihteri-*muotoisessa kirjoitusasussa (vrt. Häkkinen 1994, 462). Puolipuhekielisinä voi pitää Joululahjukset-näytelmässä esiintyviä, Kalevalassakin (1930 [1835]) käytettyjä *t:n* astevaihtelun katoedustuksia, joissa ei tapahdu itämurteiselle puhekielelle ominaista vokaaliassimilaatiota. Tätä esiintyy näytelmässä kymmenesti, muun muassa ilmauksissa *tieät*, *vieään* ja *tuoaan*; muotoryhmän assimiloituneita variantteja on vain esiintymissä *juuvaan* ja *tiijon*. Ilmiölle analoginen, hyperkorrekti muoto saattaa olla infinitiivimuoto *kiitteä* ’kiittää’.

4.2.3 Variaatio piirteissä, joiden edustus hahmottuu enemmistöltään kirjakielisyydeksi

On mahdotonta eritellä aukottomasti kaikkia tapauksia, joissa Joululahjukset-näytelmässä voisi potentiaalisesti esiintyä puhekielisyyden siinä todellisesti esiintyvän kirjakielisyyden asemasta. Erittelen seuraavassa joitakin näkyvimmistä ja selvästi määriteltävistä piirteistä, joissa tällaisissa tapauksissa näytelmässä edustuu voittopuolisesti kirjakielinen variantti. Osan esittelemistäni piirteistä edustusjakauma näytelmän kielessä on esitetty taulukossa 1 (s. 25).

Hannikainen ei käytä näytelmän kielessä lainkaan muun muassa sellaisia tyyppisavolaisuuksia kuin *AA*-vokaaliyhtymän diftongiutumista (Palander 1996, 302), diftonginreduktiota pitkäksi vokaaliksi (mt., 305), švaavokaalia (mt., 135–146) tai *loi*-monikkaa (mt., 98). Myös NUT-partisiipit ovat säännöllisen kirjakielisiä. Geminaatiota, joka Hannikaisen kotimurteessa voi toteutua niin yleisgeminaation kuin itämurteiden erikoisgeminaation esiintymisehtojen

mukaisissa ympäristöissä (mt., 275–279), esiintyy Joululahjukset-näytelmässä ainoastaan yhdessä yleisgeminoituneessa tapauksessa (*vettää* 'vetää'). Tämä parenteeseissa esiintyvä muoto vaikuttaa olevan huolimattomuuslipsaus. Jälkitavuasemainen *ee* labiaalistuu (mt., 319) näytelmässä kolmasti (*teköövät*, *lienöön* 'lienee'); labiaalistumattomat muodot ovat vähintään kymmenen kertaa yleisempiä, joskin mahdollisten esiintymisympäristöjen aukoton määrittäminen on vaikeaa.

Yksikön nominimuotoiset persoonapronominit ovat Joululahjukset-näytelmässä valtaedustukseltaan kirjakielisiä, vaikkakin myös Savonlinnan seudun murteiden mukaisia variantteja *mie*, *sie* ja *hään* (Palander 1996, 193–200) esiintyy muutama. Muissa sijamuodoissa ei esiinny puhekielisyksiä, mutta monissa suomen murteissa *hän*-pronominin asemesta henkilöviitteisenä tyypillinen yksikön kolmannen persoonan persoonapronomini *se* esiintyy neljästi genetiivissä (vrt. Palander 1996, 200). Kaikki omistusliitteet ovat valtaedustukseltaan kirjakielisiä, ja murteelliseksi laskettavaa varianttia esiintyy jonkin verran vain yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan metateettisinä liitteinä *-in* ja *-is* (mt., 131): *povellein* 'povelleni'; *kontuis* 'kontusi', *naapuriis* 'naapurisi'. Myös *i*-ainekseltaan pleonastisia, *-ini* ja *-isi*-tunnuksisia variantteja esiintyy. Monikon kolmannen persoonan imperatiivin kirjakielisiä päätteitä 1840-luvulla olivat *-kAA* ja vanhanaikaisempi *-kAAAt* (Häkkinen 1994, 265–266), joista edellinen on valtaedustuksellinen näytelmässä. Jälkimmäinen esiintyy kerran, kuten myös liitepartikkelin etinen lyhentymä *-kA* (*oottakappas*). Murteellisina variantteina muotoryhmässä esiintyy *-kote-* (*kuulkote*), *-koten* (*kuulkoten*) ja *-kee*-päätteisiä (*oottakee*) muotoja. Kuudesti esiintyy abessiivin tunnuksena 1840-luvulla kirjakieliseksi vakiinnutettu (mt., 207–208) *-tta* ja kerran vanhan kirjasuomen mukainen *-ta* (mt., 207); Säämingin murteessa molemmat muodot esiintyvät vapaassa vaihtelussa (Palander 1996, 334–335). Abessiivimuodon edellä esiintyy kolmasti vahvistussana *ilman*, mikä oli 1840-luvun kirjakieleen jo vanhanaikaista (Häkkinen 1994, 207–208); eteläisiin savolaismurteisiin piirre on kuulunut (Palander 1996, 334–335).

Äänneympäristöissä, joissa loppuheittoisuus olisi mahdollista (ks. Palander 1996, 390), ilmiö jää näytelmässä useimmiten toteutumatta – esimerkiksi translatiivin tunnuksessa ilmiö tapahtuu vain kerran, ennen liitepartikkelia (*asessyörikskö* 'asessoriksiko'). Heitottomalla *-ksi*-tunnuksella on 30 esiintymää. Puhekielelle ominaista loppuheittoisuutta esiintyy lähes yksinomaan yhdyssanoissa (*keskviikko*, *kakssataa*; *täniltana*; *tuosson*, *jokainua*, *yhtaikaa*), harvoin yksittäissanassa (*mut*; *uus*) tai liitepartikkelin edellä (*hiiskään*). Lisäksi varianteilla

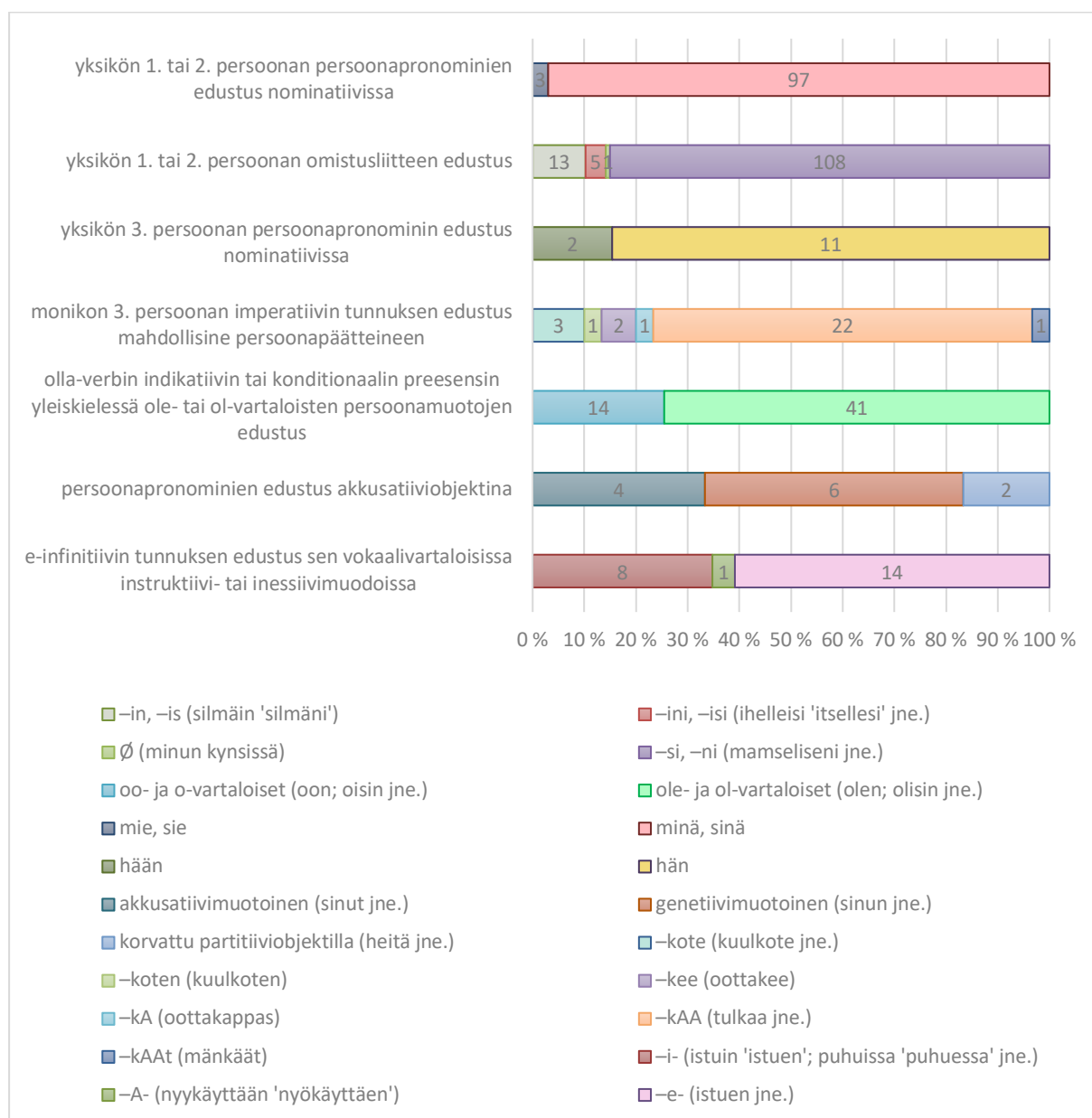
mamsel' ja *mamseli* on molemmilla kymmenen esiintymää, vaikka samassa muotoryhmässä ei muulloin esiinny variaatiota, mikä selittynee sillä, että ilmaisu on lainanantajakielessä konsonanttiloppuisena ääntyvä lainasana. Enemmistönä puhekieliset, loppuheittoiset variantit ovat vain yhdyssananumeraaleissa (*kakssataa*, *kuusviettä*) sekä yleiskielen mukaan diftongipäätteisissä verbin indikatiivin kolmannen persoonan imperfektimuodoissa (*sano* 'sanoi'; ks. taulukko 2). Lyhennettyjä, yleissuomalaisesti puhekielisiä (ks. Paunonen 2006, 69) verbinmuotoja ovat myös 14 esiintymää *olla*-verbin *ole-* ja *ol-*vartaloisten muotojen *oo-* ja *o-*vartaloisessa edustuksessa. Piirteen valtaedustus on kuitenkin näytelmässä kirjakielinen: kirjakielisiä muotoja on kolme kertaa enemmän.

E-infinitiivin vokaalivartaloisissa muodoissa niin *-en-* kuin *-in-*päätteisetkin variantit olivat vanhassa kirjasuomessa olleet mahdollisia (Häkkinen 1994, 311), mutta savolaismurteissa yleiset (Palander 1996, 313) *-in-*loppuiset muodot on syytä 1840-luvulla tulkita jo jokseenkin murteellisiksi. Joululahjukset-näytelmässä esiintyy molempia (*puheissa* 'puhuessa', *istuin* 'istuen'; *istuen*, *lukien*); ei-savolaistyypiset eli kirjakieliset *en-*päätteiset muodot ovat 14 esiintymällään kaksi kertaa puhekielisiä yleisempiä ja ovat parenteseissa yksinomaisia. Kerran esiintyy lisäksi vahvasti murteellinen (Palander 1996, 315) *An*-variantti: *nyykäyttään* 'nyökäyttäen'. Allatiivin päätte on näytelmässä järjestelmällisesti *-lle*, joka vakiintui kirjakieliseksi 1840-luvulla korvaten aiemmin esiintyneen, itämurteellisen *-llen-*päätteisen muodon (Häkkinen 1994, 207). Liitepartikkelilla *-hAn* on 25 kirjakielistä, *-hAn*-asuista varianttia ja kaksi Savonlinnan seudun murteissa esiintyvää (Palander 1996, 205), *hAAAn*-asuista esiintymää.

Näytelmän dialogeissa esiintyy niiden puhekielisyysvaikutelmaa vähentäviä syntaktisen tason kirjakielisyyskäytöksiä. Tällaisia ovat muun muassa ajan kirjakielessä vielä jokseenkin yleinen (Häkkinen 1994, 360–361) ablatiiviagentti (*ne **sinulta** mainitut juttupaperit* 'mainitsemasi asiakirjat'; *petetty **noilta** saatanan **roistoilta***) ja passiivin infinitiivi (mt., 249; *Niin selvää asiaa ei luullut hiiskään voitavan **sotkettaa*** 'saattaa sotketuksi'). Puhekielessä mahdollisia mutta siinä kirjakieltä vähemmän frekventtejä ovat infiniittiset rakenteet, joita näytelmässä myös esiintyy lukuisia (*työni en luule **joutuvan** mihinkään; minun tekisi mieleni ne **nakkaamaan**; mitä sen noin arvelisitte **tulevan maksamaan***). Germaanisten kielten syntaktinen vaikutus (mt., 357) on havaittavissa muun muassa muodollisen subjektin sisältävän *se on* -konstruktion (mt., 478) toistuvassa käytössä (*Se on hirvuisin!* 'Hirveää!', *Arvata se on mahoton* 'Mahdotonta arvata'). Silkka kieliopillinen kirjakielisyys on yksikön

komitatiivimuoto *huutonesi* 'huutosi kera': kansankieleen kuulumaton muoto konstruointiin 1800-luvun kielioppeihin paradigman täydentäjäksi (ks. Häkkinen 1994, 208).

Taulukko 1. Edustusjakaumia eräille Joululahjukset-näytelmän kielellisille piirteille, joissa esiintyy sekä puhe- että kirjakielisyyksiä ja joissa kirjakielisyyksiksi hahmottuvat variantit ovat enemmistössä. Osa piirteistä ei 1840-luvulla hahmottunut selkeästi kirjakielisiksi (ks. luku 4.2.2). Kirjakieliset edustukset on ryhmitetty kuvaajan oikeaan laitaan. Piirteet on järjestetty kirjakielisedustuksisuusasteensa mukaisesti ylhäältä alas.

4.2.4 Variaatio piirteissä, joiden edustus hahmottuu enemmistöltään puhekielisyydeksi

Koska muutamissa kielenpiirteissä puhekielinen edustus on yksinomaista tai huomattavaa, voidaan todeta Hannikaisen tehneen Joululahjukset-näytelmässä selvästi tietoisia valintoja käyttää puhekieltä, joskaan kaikkia seuraavassa esittelemiäni puhekielisiä variantteja hän ei liene itse pitänyt epäkirjakielisinä. Kaikkia puhekielisiä ilmauksia ei ole mahdollista tässä eritellä, mutta esittelen huomattavimmat muotoryhmät, joissa niitä esiintyy. Näytelmän kielen edustusjakaumat osalle näitä piirteitä on esitelty taulukossa 2 (s. 29).

Johdonmukaisen puhekielisiä ovat näytelmässä *nähdä*-verbin vokaalivartaloisten persoonamuotojen assimiloituneet, *nään*-tyyppiset muodot. Edustus toteutuu myös *nähdä*-verbistä johdetuissa, itsessään puhekielissä, samanmerkityksisissä adverbeissa *näätsen* 'näet' (Kielitoimiston sanakirja 2025), *näättäsens*, *näätsinä* ja *näätsä*. *Myydä*-verbistä on käytössä itämurteinen (SMS 2025; vrt. esim. Palander 1996, 215), *myö*-vartaloinen edustus. Johdonmukaisesti itämurteisen puhekielen mukaisia (ks. esim. mt., 105), *el*-vartaloisia ovat myös kieltoverbin imperatiivimuodot (*elä*, *elkää*; vrt. Häkkinen 1994, 304–307).

Frekvenssiltään huomattavin murteellisuus Joululahjukset-näytelmässä on kuitenkin *t:n* heikon astevaihteluparin katoedustus, joka on yli 30 kertaa yleisempi kuin kirjakielinen (Häkkinen 1994, 182–183), *d*-kirjaimella merkitty edustus, joka esiintyy näytelmän alaotsikon lajityyppimääritteessä (*komedial*), kolmasti parenteesitekstissä ja kerran dialogissa. Repliikki, jossa jälkimmäinen esiintyy (*Herra, isäni puolesta on minunki velvollisuuteni kiittää teitä hyvydestänne*), on voimakkaan ironinen ja *d*-kirjain saattaa siksi olla tarkoituksellinen; tulkinta huolimattomuusvirheeksi on kuitenkin vähintään yhtä perusteltu. Ottaen huomioon, että parenteesiesiintymienkin edustus piirteessä on suurelta valtaosaltaan puhekielistä, on niiden kolmea *d*-kirjaimen esiintymää pidettävä huolimattomuusvirheinä, päinvastoin kuin Silva Kiuru (2001, 67) on esittänyt. Piirteen katoedustukset toteutuvat äänneympäristöstä riippuen joko absoluuttisena katona (*tiiän; vieä*), joka on kaksi hajakertaa merkitty heittomerkillä (*ka'ulta*), tai sen kanssa vaihtelevina, siirtymä-äänteellisinä *j-* (*tiijän*) ja *v-* edustuksina (*luvin* 'luin') taikka *h*-edustuksena (*nähä*; vrt. Palander 1996, 253–256).

Monikon persoonapronominien nominatiivimuotojen edustus on Joululahjukset-näytelmässä voimakkaan itämurteinen: variantit *myö*, *työ* ja *hyö* ovat yli 20 kertaa yleisempiä kuin

kirjakieliset *me*, *te* ja *he* (vrt. esim. Palander 1996, 301). Muutama esiintymä on myös monissa suomen murteissa yleisellä kolmannen persoonan puhekielisellä variantilla *ne* (vrt. mt., 200; Häkkinen 1994, 450). Huomattava valtaedustus on myös *mennä*-verbin ja sen johdannaisten (*menettää*, *menetellä*) itämurteellisilla (SMS 2025; vrt. esim. Palander 1996, 285), *män*-aineksisilla muodoilla, jotka ovat miltei seitsemän kertaa kirjakielisiä *men*-aineksisia muotoja yleisempiä. Yhtä yleisiä ovat yleiskielen *ts*-konsonanttiyhtymän Säämingin murteelle tyypilliset (mt., 154–162) variantit, vahva-asteinen *ht* (*kahtominen*) tai heikkoasteinen *h* (*ihekseen*); kolme seitsemästä kirjakielen mukaisesta *ts*-esiintymästä esiintyy lekseemeissä, joihin murteellinen variantti sopisi heikonpuoleisesti (esiintymät *liehakoitsemaan* ja *katsahtaa*). Monikon ensimmäisen ja toisen persoonan verbin persoonamuodoissa ovat myös selvästi kirjakielen tunnukseltaan *-e*-loppuisia muotoja *-tte* ja *-mme* yleisempiä itämurteiset, *A*-loppuiset variantit *-ttA* ja *-mmA* (vrt. Häkkinen 1994, 287–303). Monikon kolmannessa persoonassa esiintyy myös huomattavan savolaismurteellista (ks. Palander 1996, 351), *-tten*-tunnuksista edustusta (*oletten* ’olette’; *etten taho* ’ette tahdo’). Itämurteille tyypillistä passiivimuodon mukaista monikon ensimmäisen persoonan verbimuotoa (*me ollaan*) ei esiinny. Voittopuolisesti itämurteinen (SMS 2025) on myös yleiskielen konjunktion *että* edustus: *jotta*-lekseemi tai sen yhteensulautuma kieltoverbin kanssa esiintyy kaksi kertaa taajemmin kuin *että*-lekseemi tai sen vastaava sulautuma. Myös murteellisuutena pidettävä pitkävokaalinen indikatiivin preesensin monikon kolmannen persoonan verbimuoto (*tekeevät*, *rupiaavat*) on suunnilleen yhtä yleinen kuin kirjakielen mukainen yksittäisvokaalinen variantti (*seisovat*, *nousevat*). Molemmat variantit esiintyvät Savonlinnan seudun murteissa (Palander 1996, 349–351; vrt. myös Salonen 2022, 45–52).

Muihin puhekielisyyksiin Joululahjukset-näytelmässä kuuluu muun muassa useimmissa suomen murteissa esiintyvä (SMS 2025) lekseemin *ajatella* variantti *aatella*, jolla on kolme esiintymää siinä missä kirjakielinen *ajatella* edustuu kerran, länsimurteille ominaiset assimiloituneet indikatiivin yksikön kolmannen persoonan *putoo*- tai *rupee*-tyyppiset verbimuodot (vrt. Häkkinen 1994, 295), jotka ovat muotoryhmässään yksinomaisia, sekä leksikaalisina puhekielisyyksinä eräät adverbit (*näätsen*, *eläshuoli*, *justiin*, *totta toeneestä* ’totta tosiaan’, *ihepäiviäin* ’itsekseni’), interjektiot (*haa*, *ah*, *no*, *noh*), kirosanat (*saakeli*, *hitoille*, *vie sinun saatana*, *helvettiin*, *hiieltäkös*) tai deskriptiiviset ilmaukset (*häpsäyttää*, *hympräytä*). Puheelle ominaiseen rekisteriin kuuluvat myös näytelmässä esiintyvät sanalaskut tai muut fraasit (*vuoroin vieraisissa*, *sanoi susi kuin otti koiran kaulasta*; *te olette kuin toinen puoli ihtiäni*). (Vrt. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 58–64.) Selvä leksikaalinen murteellisuus on

kopra 'koura' (SMS 2025; vrt. Palander 1996, 347) ja jokseenkin murteellinen myös *haastaa* 'puhua' (SMS 2025; vrt. esim. Palander 1996, 322), siinä missä itämurteisperäinen (SMS 2025) *ilta* ja lounaisen Suomen murteista uupuva (SMS 2025) *lattia* olivat 1840-luvulla jo ehtineet kotiutua kirjakieleen, vaikkakin oletettavasti vaikuttivat murteellisuuksilta osalle ajan kieliyhteisöä.

Puhekielelle ominaisia ilmiöitä ovat näytelmässä myös muun muassa liitepartikkelin *-pAs* käyttö (*kuuleppas nyt*), kerran esiintyvä länsimurteinen (Paunonen 2006, 39) MA-partisiipin variantti sanassa *kosiin* 'kosimaan' sekä itämurteellinen nomineiden monikon genetiivin tunnuksen *-hen*-päätteinen variantti demonstratiivipronominissa *näihen*. *Nauraa*-verbillä on Savonlinnan seudun murteiden mukainen (Palander 1996, 338) adessiivirektio (*Työ voitta nauraa minun lapsellisuuvellani; Kaikki maalimahan sillä naurasi* 'nauraisi'). Dialogeissa on runsaasti puhekielelle ominaisia lyhyitä virkkeitä, huudahduksia ja puhuttelumuoja (*Elliseni, Mamseli kulta, Herra asessyör*), jotka saattavat olla myös huutomerkin kera upotettuja virkkeeseen (*Ah, Jaakko! niin se on nytkin* – –). Dialogin virkkeet saattavat puhekielenomaisesti alkaa myös interjektioilla (*No tuhannen kiitosta, armollinen herra* – –) tai konjunktioilla (*Vaan mitenkäs minä nyt jäinkään*). (Vrt. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 53; mt., 59–63; mt., 69.)

Itämurteisena puhekielisyytenä voi pitää myös Joululahjukset-näytelmässä 13 kertaa esiintyvää refleksiivistä verbintaivutusta (ks. luku 4.2.1), jota esiintyy myös Savonlinnan seudun murteissa (Palander 1996, 339). Kirjakielessä jo Agricolan hyödyntämää kielenpiirrettä käyttivät jotkut itäsuomalaiset kielenkäyttäjät 1800-luvulla; vastaanottajissa muodot herättivät hämmennystä (Häkkinen 1994, 253–254), eikä muotojen voi luonnehtia vakiintuneen koskaan laajasti hyväksytyiksi kirjakielisyyksiksi.

4.3 Kanavassa huhti–kesäkuussa 1847 julkaistujen satujen kielimuoto

Kanavassa huhti–kesäkuussa 1847 julkaistujen virolaisten satujen (ks. luku 3.3) kielimuoto on Joululahjukset-näytelmän tavoin sekoitus kirja- ja puhekielisyyksiä, joskin niiden kieli on yleisvaikutelmaltaan näytelmää jonkin verran kirjakielisempää. Joko vapaalta vaihtelulta tai huolimattomuudelta vaikuttavaa variaatiota on myös jonkin verran vähemmän.

Huomattavin satujen kielessä yhtenäisesti esiintyvä puhekielen kirjallinen sovellutus on *t:n* heikon astevaihteluparin yksinomaisen katoedustus. Yleisimmät edustusvariantit ovat äänneympäristöstä riippuen absoluuttinen kato (*syänyön*) tai *h* (*saahaksensa*), minkä lisäksi saduissa esiintyy kahdesti siirtymä-äänteellisyyttä *v*-kirjaimella jäljittelevä edustus (*uuvon, hauvalle* 'haudalle') sekä kahdeksasti *tiedä*-lekseemin *tii-* ja kerran *tij*-vartaloisia edustuksia. Verbistä *syödä* esiintyvä infinitiivimuoto on diftongiltaan assimiloitunut *syyä*, mikä poikkeaa Joululahjukset-näytelmän tyypillisestä, assimiloitumattomasta edustuksesta muotoryhmässä (ks. luku 4.2.1). Edustukseltaan johdonmukaisesti puhekielisiä ovat näytelmän tapaan myös *el*-vartaloiset kieltoverbin imperatiivimuodot (vrt. Häkkinen 1994, 304–307). *ts-*konsonanttiyhtymän edustus on näytelmän valtavarianttia vastaavasti murteellinen *ht : h* (Palander 1996, 154–162) lukuun ottamatta kahta lekseemissä *seitsemän* esiintyvää kirjakielistä edustusta. Leksikaalisia murteellisuuksia ovat muun muassa *enissä* 'ensin' (SMS 2025) ja *vuotella* 'odotella' (Suomen etymologinen sanakirja 2025).

Satujen huomiota herättävin puhekielisyyys, jota Joululahjukset-näytelmän kielessä ei juuri esiinny, on sadun Väkevä Räätäli yleisgeminatio, joka toteutuu johdonmukaisesti sille mahdollisissa äänneympäristöissä (Palander 1996, 275–277), kahdeksan kertaa (*puhheeksi, rukkoilemaan, asseeksensa*). Muissa saduissa vastaavissa ympäristöissä toteutuu kirjakielinen, geminoitumaton variantti (*rukoukseensa, kotiin, eteen*). Murteellisuuksillaan erottuu myös sadun ”Totuus ja Valhe” jakso, jossa on puhuvia korpeja; lintuhenkilöhahmojen puhe erottuu paitsi sadun muista henkilöihahmoista myös koko satukokonaisuudesta neljällä yksikön ensimmäisen tai toisen persoonan murteellisella persoonapronominin *mie* tai *sie* (Palander 1996, 193) esiintymällään; murteelliset muodot ovat piirteessä korpeille yksinomaisia. Puhekielille ominaista loppuheittoisuutta esiintyy saduissa vain harvoin (*kuoliaks'; anto 'antoi'*). Indikatiivin preesensin monikon toisen persoonan verbimuodot ovat itämurteiden mukaisesti (Häkkinen 1994, 287–303) *-ttA*-päätteisiä. Syntaktisia puhekielisyyksiä aineistoni saduissa ei eräiden dialogiosuuksien lisäksi mainittavasti esiinny, mikä on oletettavaa

otettaessa huomioon, että ne koostuvat valtaosin leipätekstistä ja ovat käännoiskirjallisuutta; lähdekielen rakenteiden säilyminen käännoksessä on jokseenkin odotuksenmukaista (Tiittula–Nuolijärvi 2013, luku 4) ja käännoisten lähdetekstit ovat yleiskielisiä (vrt. Kellgren ym. 1847).

Nomineiden kolmannen persoonan omistusliitteenä on saduissa yhtä poikkeusta lukuun ottamatta *-nsA*, joka on kirjakielessä vanhempi, länsimurteisperäinen muoto (Häkkinen 1994, 223–224). Persoonapronominien akkusatiivimuodot ovat Joululahjukset-näytelmän valtaedustuksesta poiketen länsimurteisperäisesti genetiivimuotoisia lukuun ottamatta yhtä vanhassa kirjasuomessa esiintynyttä (mt., 197) nominatiiviobjektia (*sammuta hän* 'hänet [aurinko]'). Liitepartikkelin *-kin* edustus on säännöllisesti *-ki*, mitä ei kuitenkaan voi pitää varsinaisena puhekielisyytenä (mt., 184). *eA*-vokaaliyhtymät ovat Joululahjukset-näytelmän tapaan *iA*-muotoisia lukuun ottamatta hajaesiintymää *rupeevan*, missä esiintyvä *ee* on muotoryhmässä tyypillinen Savonlinnan seudun murteiden edustus (Palander 1996, 63–65).

Satujen monista kirjakielisyyksistä huomattavimpia ovat infiniittiset rakenteet, joita sisältää erityisen runsaasti satu ”Koi ja Hämärätär”, mikä johtunee käännoislähdetekstin juhlavan korkeakirjallisuudesta (vrt. Kellgren ym. 1847, 14–16). Sadulle yksinomaisia proosa-aineistossani ovat määritteenä toimivat partisiippilausekkeet (*äsken levolle mennyt, valonsa paistaa – –; talvella kulkeva taivaan ääriä, hän sammuu aikaisemmin ehtoolla*; vrt. Häkkinen 1994, 351). Juhlallisen kirjakielistä tyyliä lisäävät myös muun muassa ilmaus *salli ikuisesti ollaksemme sulhasena ja morsiamena* sekä perifrastinen futuurirakenne ilmauksessa *toimituksesi on oleva sytyttää lyhtyä* (vrt. mt., 469). Sadussa arkaistista vaikutelmaa tuo myös edustukseltaan yksinomainen *-kAAAt*-tunnuksellinen (mt., 265–266) monikon kolmannen persoonan imperatiivi (*ottakaat, toimittakaat*). Toisin kuin *ilta*-lekseemiä hyödyntävässä Joululahjukset-näytelmässä käytetään sadussa länsimurteista peräisin olevaa (SMS 2025) lekseemiä *ehtoo*, millä Hannikainen on saattanut tavoitella satuun korkeakirjallista, jopa raamatullista tyyliä. Aineistoni saduissa käytetään *mennä*-verbistä, toisin kuin Joululahjukset-näytelmässä, kirjakielen ja länsimurteiden mukaista (SMS 2025), *men*-ainekeksistä vartaloa. Sadussa ”Totuus ja Valhe” on joitakin vanhalle kirjasuomelle tyypillisiä, länsimurteisperäisiä ilmauksia, jotka vaikuttavat konsonanttivartalaisuutensa vuoksi 1840-luvun kirjakieleen jo arkaismeilta: essiivimuoto *sairasna* 'sairaana' (vrt. mt., 198), TU-partisiippi *rakettu* 'rakennettu' ja referatiivirakenteen verbimuoto *ponneen* 'poteneen' (vrt. mt., 319). Sadussa esiintyy kirjakielistä komitatiivin yksikkömuotoa (*vaimonensa* 'vaimonsa kanssa'; ks. Häkkinen 1994, 208).

5 Päätelmät

Pietari Hannikaisen Joululahjukset-näytelmän ja Kanavassa vuonna 1847 julkaistujen virolaisten käännessatujen kielimuodossa sekoittuvat osin epäjohdonmukaisessa distribuutiossa eritoten itämurteiset puhekielisyydet sekä kirjakielisyydet. Kirjoituksia ei voida pitää kielimuodoltaan murretta jäljittelemään pyrkivänä kirjallisuutena, mutta huomattavan puhekielisiä ovat erityisesti Joululahjukset-näytelmä sekä satu Väkevä Räätäli, jossa esiintyvä yleisgemmaatio on ollut suomen kirjakieleen häviävän marginaalisesti sovellettu ilmiö (vrt. Häkkinen 1994). Vaikka monessa kielenpiirteessä proosa-aineistoni kirjoitusten edustus on voittopuolisesti kirjakielistä ja moni itämurteiselle puhekielille tyypillinen piirre jää toisaalta täysin edustumatta, eräiden frekventtienkin piirteiden osalta edustus on varsin pitkälti puhekielistä. Huomiota herättävimmän itämurteisia proosa-aineistossani ovat muun muassa *t:n* heikon astevaihteluparin liki yksinomainen katoedustus ja *ts*-konsonanttiyhdyksessä tyypillinen *ht : h* -edustus. Syntaktisesti proosa-aineistoni kirjoitukset ovat valtaosin kirjakielisiä, mikä korostuu pääasiallisesti leipätekstistä koostuvissa saduissa, siinä missä suurelta osin dialogista koostuvassa Joululahjukset-näytelmässä on mukana paljon myös puhekielisiä tai puhekielisiä elementtejä sisältäviä lauserakenteita. Joululahjukset-näytelmän henkilöhahmoista etenkin Korppi ja Matti Kurri ovat rajoitetussa määrin joskaan eivät kokonaiskuvassa uskottavasti (vrt. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 18–19) idiolekteiltaan karakterisoituja; satuaineistossa karakterisoidun vaikutelman tekevät ainoastaan sadun ”Totuus ja Valhe” muita henkilöhahmoja murteellisemmin puhuvat korpit. Tutkielmassa esittämäni tukee Kiurun (2001, 66) väitettä Joululahjukset-näytelmän kielen kirja- ja puhekieltä sekoittavasta ominaisuudesta.

Hannikaisen Kanavassa 1846–1847 julkaistut, kirjakielen ja puhekielen suhdetta koskettavat kieli-ideologiset kirjoitukset paljastavat hänen toivoneen suomen kielelle muodostuvan yhtenäisen, itämurteisiin perustuvan puhekielen, jonka pohjalle tuleva kirjakieli olisi perustettu – ei kuitenkaan kansanmurteita suoraan jäljitellen. Hannikaisen tärkein kirjoitus aiheesta on kuitenkin rakenteeltaan hajanainen ja sikäli kaukana todellisesta ohjelmanjulistuksesta, mikä osoittaa yhdessä sen kanssa, että hänen kirjoittamiensa aiheita sivuavien kirjoitusten määrä on verrattain pieni, ettei kysymys ollut hänelle toimittajana keskeisimpiä eikä hänellä liene ollut asiasta järjestelmällisesti harkittua näkemystä. Kohtamäen (1959, 155) väitteen siitä, että Hannikainen olisi edustanut välittävää, eri murteita huomioon ottavaa kantaa, tulkitsemisen yhtä kaikki sen valossa, mitä tutkielmassani Hannikaisen

kieli-ideologisista kirjoituksista olen esittänyt, jokseenkin kyseenalaiseksi. Siinä missä ajalla yleisimmän näkemyksen mukaan kirjakielessä oli yhdistettävä sekä tiettyjä länsi- että tiettyjä itämurteisperäisiä vaikutteita, Hannikaisen on tulkittava vuosina 1846–1847 jossain määrin asettuneen kirjakielen itämurteispohjaisuutta puoltavaan oppositioon, kuitenkin eri tavalla kuin muun muassa Carl Axel Gottlund, joka pyrki puhekielen suoraan kirjalliseen jäljittelyyn.

Proosa-aineistoni kirjoitukset heijastavat osaltaan Hannikaisen artikkeliaineistossani ilmaisemia kieli-ideologisia näkemyksiä; Hannikainen osallistuu proosa-aineistossani tietynlaiseen puhekielen ”viljelyn” kirjalliseen ”uurastamiseen” – selvästi erilaisella kielellä kuin mitä hän yleisesti, etenkin asiateksteissään, käytti (vrt. K 1845–1847; Kiuru 2001, 64; Pulkkinen 1977, 114–115). Vaikka proosa-aineistoni kirjoitusten kielimuotojen voi tuskin ajatella epäsäännöllisyyksineen edustaneen yksi yhteen Hannikaisen ideaalia puhekielen kirjallisesta soveltamisesta, Hannikainen vaikuttaa kokeilevan niissä erinäisten puhekielisyyksien soveltuvuutta sellaiseen kirjakieleen, jota vuosina 1846–1847 piti toivottavana. Monen itämurteille luonteenomaisen piirteen täydellinen uupuminen sekä se, että aineiston kielessä frekventeimmät murteellisuudet ovat enimmäkseen laajalla maantieteellisellä alueella esiintyviä itämurteellisuuksia, osoittavat Hannikaisen pyrkineen suoran puhekielen jäljittelyn asemesta valikoimaan itämurteisesta puhekielestä kirjalliseen soveltamiseen potentiaalisesti sopiviksi kokemiaan piirteitä.

Analyysini artikkeliaineistostani osoittaa, että Hannikainen oli tietoinen vähintään eräiden itämurteellisuuksien huomattavasta tyyliväritteisyydestä kirjallisessa kontekstissa ja ei vaikuta pitäneen niitä kirjakieleen sopivina. Heijastumia tästä on havaittavissa myös proosa-aineistostani; se, että Hannikainen lakkasi käyttämästä tiedettävästi ainoastaan yhdessä julkaistussa kirjoituksessaan (vrt. K 1845–1847) säännönmukaisena kokeilemaansa murteellista piirrettä, sadussa Väkevä Räätäli esiintyvää yleisgemiinaatiota, jo viikon päästä julkaistussa, samaan julkaisusarjaan kuuluvassa sadussa ”Koi ja Hämärätär”, implikoi, ettei hän hetkellisen innostuksen laannuttua nähnyt potentiaalia piirteen omaksumisessa kirjakieleen. Hannikaisen mukautumisesta kieliyhteisössä ajalla hegemoniseen kirjakieli-ideaaliin saattoi olla kyse myös siinä, ettei hän liioin käyttänyt Kanavassa *t:n* astevaihtelun heikon asteen säännönmukaista katoedustusta proosa-aineistoni satujen jälkeen (vrt. K 1847).

Kohtamäen väitettä Hannikaisen välittävästä kannasta eri murteiden huomioon ottamiseen kirjakielessä on toisaalta mahdollista puoltaa epäsuorasti proosa-aineistoni kirjoitusten kielen

perusteella. Hannikainen ei, vuoden 1846 ”Kirjakieli ja puhekieli” -artikkelin ihanteen mukaisesti, jäljitellyt proosa-aineistossani suoranaisesti mitään kansanmurretta eikä hylännyt kaikilta osin kirjakielen traditiota länsimurreperäisine vaikutteineen, ja kirjoitusten kielessä on myös pieni määrä länsimurteellisuuksia, jotka olivat ajan kirjakielelle jo arkaistisia. Näin ollen tarkasteltaessa Kohtamäen väitettä pragmaattisemmin – sen kautta, millaista Hannikaisen käyttämä kieli on puhekielisvaikutteisimmillaankin, siis proosa-aineistoni teksteissä – voidaan todeta, ettei hän kirjoittamansa kielen esimerkillä tavoitellut tutkimusaineistoni kirjoittamisen ajalla tiukasti itämurteisiin perustuvaa kirjakieltä vaan vähintään toistaiseksi oli valmis tiedostetusti sallimaan siihen myös länsimurteisperäisiä vaikutteita.

Lähteet

Aineistolähteet

Akiander, Matthias 1844. Försök till utredning af finska språkets ljudbildning. – *Suomi*, s. 293–438. Finska Litteratur-Sällskapets förlag, Helsingfors. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498486>

Europaeus, David Emanuel David 1847. Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä. – *Suometar*. A. W. Gröndahl, [Helsinki]. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?query=%22Suomen%20kieli%20kirjallisesti%20k%C3%A4ytett%C3%A4v%C3%A4n%C3%A4%22&title=1457-4705&orderBy=RELEVANCE>

Finlands allmänna tidning 1847. A. W. Gröndahl, Helsingfors. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/398201>

[Friman, Thomas] 1847. Tutkintoja Suomenkielestä I: Suomalaisesta puhekielästä [sic]. – *Suomi*. C[arl] A[xel] Gottlund, Helsinki. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/423819>

Kalevala = *Kalevala taikka vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista* 1930 [näköispainos; alkup. julk. 1835]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

K = Kanava 1845–1847. J[ohanna] Cederwaller ja poika, Viipuri. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?title=1457-4446>

Kansalliskirjasto = Haku - [sic] Digitaaliset aineistot - [sic] Kansalliskirjasto. [Verkkojulkaisu.] Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search>

Kellgren, H[erman] – Tengström, [Johan] R[obert] – Tigerstedt, K[arl Konstantin]. *Fosterländskt album III*. A. C. Öhmans förlag, Helsingfors. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://runeberg.org/fostalbum/3/>

Lagervall, [Jacob] F[redrik] 1847. *Judithi: Kuvaus 4:sä kohtauksessa*. J. Cederwaller poikineen, Viipuri. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1906580>

Suometar 1861. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/424478>

Turun Viikko-Sanommat 1820. Frenckell poikinensa, [Turku]. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/415147>

Viron Satuja 1847. J[ohanna] Cederwaller Poikineen, Viipuri. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2514137>

Viron Satuja 1849. J[ohanna] Cederwaller poikineen, Viipuri. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2514121>

Tutkimuslähteet

Hardén, F. A. 1899 [vuosi tuntematon]. *Pietari Hannikainen Novellinkirjoittajana*. [Helsingin yliopisto], [Helsinki].

Haltsonen, Eino 1934. Eero Salmelaisen satujenjulkaisutyön historiaa. – *Virittäjä*, 38:3, s. 321–326. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa:

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/890167>

Hamunen, Markus – Huumo, Tuomas 2020. Kielitaju tutkijan työkaluna. – *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*, s. 199–239. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Häkkinen, Kaisa 1994. *Agricolasta nykykieleen: Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Helsinki.

Ikola, Osmo 1965. Suomen kielen kehityskaudet. *Sananjalka*, 7:1, s. 32–40. DOI:

<https://doi.org/10.30673/sja.86291>

— 1972. Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murre. *Sananjalka*, 14:1, s. 16–26. DOI:

<https://doi.org/10.30673/sja.86364>

Kielitoimiston kielioppiopas 2017. Toim. Riitta Korhonen ja Sari Maamies. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.

Kielitoimiston sanakirja. [Verkojulkaisu.] Viitattu 25.2.2025. Saatavissa:

<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/>

Kiuru, Silva 2001. Ensimmäisten suomenkielisten näytelmien kieli. – *Virittäjä*, 105:1, s. 59–73. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/40067>

Kohtamäki, Ilmari 1959. *Pietari Hannikaisen »Kanava»: Uudenaikaisen lehdistömmen ladunavaaja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Koski, Pirkko 1999. Melodraamaa ja tosikertomuksia – suomenkielisen proosan ensi askeleita. – *Suomen kirjallisuushistoria 1: Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Toim. Yrjö Varpio ja Liisi Huhtala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Lakoff, George 1986. *Women, fire and dangerous things*. The University of Chicago, [Chicago].

Lauerma, Petri 2008. Varhaisnykysuomen morfologinen etäännyminen nykysuomesta etenkin Jakob Johan Malmbergin tuotannon valossa. – *Virittäjä*, 112:3, s. 355–381. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/40679>

— 2021. Heliuksesta Ahlmaniin: 1800-luvun kirjakielen tulleen sanaston vakiintumisesta Martti Rapolan sanakokoelman valossa. – *Virittäjä*, 125:3, s. 404–425. DOI: <https://doi.org/10.23982/vir.77171>

— 2022. Pekka Lipposen hahmon kielellinen karakterisointi murrepiirteiden ja vierassanojen valossa. – *Virittäjä*, 126:3, s. 429–451. DOI: <https://doi.org/10.23982/vir.107261>

— 2023. Kohti suomenkielisiä väitöskirjoja. – *Ennen Ja Nyt*, 23:4, s. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.132004>

Lehikoinen, Laila 1986. D. E. D. Europaeus kirjasuomen kehittäjänä ja kielentutkijana. – *Virittäjä*, 90:2, s. 178–202. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/38028/8891>

Lehikoinen, Laila – Kiuru, Silva 2009. *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

Marttila, Johanna 2017. *Kieli-ideologioita Savo-Karjalaisen osakunnan Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa 1846–47*. Helsingin yliopisto, [Helsinki]. Saatavissa: <http://hdl.handle.net/10138/229626>

Mäkelä, Matti 1993. *Suomen murteiden kin ja kaan, kään -liitteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Mäntynen, Anne – Halonen, Mia – Pietikäinen, Sari – Solin, Anna 2012. Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä*, 116:3, s. 325–348. Viitattu 25.2.2025. Saatavissa:

<https://journal.fi/virittaja/article/view/6815>

Paavolainen, Pentti 2016a. *Suomen teatterihistoria*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 53.

Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, Yhteisen opetuksen keskus; [Helsinki].

[Verkkojulkaisu.] Viitattu 25.2.2025. Saatavissa: <https://disco.teak.fi/teatteri/>

— 2016b. Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvia. – *Viipurin*

Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18, s. 98–132. Viipurin Suomalainen

Kirjallisuusseura, [Helsinki]. DOI: <https://doi.org/10.47564/vskst.94554>

Palander, Marjatta 1996. *Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa*. Suomalaisen

Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Paunonen, Heikki 2006. Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. – *Helsinki*

kieliyhteisönä, s. 13–99; Kaisu Juusela ja Katariina Nisula (toim.). [Helsingin yliopiston]

Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, [Helsinki].

Pulkkinen, Paavo 1972. *Nyky-suomen kehitys: Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakielen sekä tekstinäytteitä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Rapola, Martti 1933. *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin 1: Vanhan kirjasuomen*

kirjoitus- ja äänneasun kehitys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Virkkala, Helle 1929. *Tuomas Frimanin "Lukemisia Suomen Rahvaalle" ja "Tutkintoja*

Suomenkielestä" sekä muutamia piirteitä hänen elämästään. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Salonen, Maria 2022. *"Jos yksikään rahtu ois tukelasta taiostani hyötyä kirjallisuuellemme ja*

Suomemme valaistukselle –": Kieli-ideologiat Thomas Frimanin kirjeissä Carl Axel

Gottlundille. Helsingin yliopisto, [Helsinki]. Saatavissa: <http://hdl.handle.net/10138/341485>

SMS = Suomen murteiden sanakirja. [Verkkojulkaisu.] Viitattu 25.2.2025. Saatavissa:

<https://kaino.kotus.fi/sms/>

Suomen etymologinen sanakirja. [Verkkojulkaisu.] Viitattu 25.2.2025. Saatavissa:

<https://kaino.kotus.fi/ses/>

Tiittula Liisa – Pirkko Nuolijärvi 2013. *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1401. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Tommila, Päiviö (toim.). 1988. *Suomen lehdistön historia I: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila Oy, Kuopio.

Liitteet

Liite 1. Joululahjukset-näytelmän alku

KANAWA,

SANANSAATTAJA WIIPURISTA

N° 49. Keskiwiikona 23:s Joulukuuta. 1846.

Näitä sanomia saadaan Wiipurissa Herran Cloubergin Kirjapöydissä 1 hopia ruplalla koko vuosikerta ja Suomen Postikonttoriloista 1 ruplalla ja 15 kopellalla.

Joulupäivänä saarnaavat:

Suomal. Kirkossa, Annusaarnan v. Pastori Hougberg. Puokk. saarn. Row. Norrin g.
 Ruotsal. Kirkossa, v. Pastori Melander.
 Saksal. Kirkossa, v. Pastori Stolpe.

2:sena Joulupäivänä saarnaavat:

Suomal. Kirkossa, v. Pastori Melander.
 Ruotsal. Kirkossa, Row. Norring.
 Saksal. Kirkossa. Theol. Cand. Pflingsten.

1. Sunn. Joul. saarnaavat:

Suomal. Kirkossa, Apulainen Lundström.
 Ruotsal. Kirkossa, v. Pastori Hougberg.
 Saksal. Kirkossa, v. Pastori Stolpe.

Kanawa, Sanansaattaja Wiipurista, saadan tulewaksi wuodeksi entisellä hinnalla, nimittäin Wiipurissa 1 Ruplalla hopyassa, herran Cloubergin kirja-pöydissä, ja muualla Suomessa Postikonttoreihin kautta, 1 Ruplalla ja 15 kopellalla hopyassa.

Joululahjukset.

Komedia 3:sa kuwassa.

Henget:

Susanna Montolain köyhä Kappalaisen leski.
 Elli, sen tytär.

Korppi, ryöstöwouti ja kruununwouin sainen, Ellin sulhanen.

Jaakko Kurri, nuori papinapalainen.

Matti Kurri talonpoika, Jaakon isä.

1:ne Kuwa.

Korppi (yksin, istuin kirjoitus pöydän ääressä).
 Seihtemän, katstoista, kahelsankolmatta, kolme neljättä, yheksänneljättä, kuuswiikettä, ja neljä muistista tekee — — wie sinun saatana, wiistymmentä — se on kauhistuttawa! — hiwukset nouseewat pystyyn; — wiistataa ruplaa yhtenä päivänä, ja

mitä? — ihmiset ovat ihan hurjat. Koko maailma huutaa waan, jouluku, jouluku, ja silloin pitää wiikäläisen panna koko omaisuutensa koppana jalkoon ja kaikki roistot päästä elämään herroiksi. Mut huomena, sano Korppi. Sita kesän tyntää wan ei jouluna juo olutta, sano suomalainen, ja sen hän sano saateli wie oikein; ja minun wiistataa ruplaani, ne mäniwät kuin laiwoon. Mutta koskee se koiraan jos kalikkaanti; moniaat eiwät kiittele joulujaan. (Eutee) uusratti 100, housut 40, saappaat 10, wästi 16, rengille 1, työkkiytille 1, tarjayitalle 5 ja morsiamelleni Ellille 200 ruplaa — se on hirmuinen summa (nousee seisalleen ja käwelee). — Mutta oleppas wait Korppi! Näillä kahella saalla saat yhtähywin lihawan joulupaistin. — Mitä sinä maksaisit ilman Ellitä? Ah! kun minä häntä aattelen, niin se tuntuu kuin wettäsi minua joku enkeli wätisin taiwaasen. Hänen kaswonsa owat ihanat kuin weres pantin seteli ja hänen silmänsä loistawat sulosti kuin uusi hopyarupla, — ja hään tänäiltana minun, ituisesti minun! — Wan wait Korppi! se rakkauts sinun tekee ihan houruksi. Jo taanon sain Wiipurin postin, ja sitä en vielä ole awwasnut. Nyt työhön (Jestuitsee ja purtaen kirjoja). Haa! awisit! noita häijyjä! minun tekisi mieleni ne nattaamaan kaikki tuleen, tahi panna — en woi niin pahasti sanoa. Ihan hurjasti he teködwät talonpojan noilla maamiehen ystäwillään ja sanansaattajoillaan ja mitä kaikkea ne owat. Saattahan nähä, taiatta saaha huonot joulut niillä kirjoituskillanne, kun kaikki roistot lässä rupiaawat ajattelemaan; Ei, Korppilla on älyä wäähän enemmän — Mut tuossa, — haa, se on kirja Wiipurista, asianajajaltani, annappas olla, minä ootaan tärkettä sanomia. (murttaa kirjan ja nousee seisalleen lukein). Katas weljein! ilolla ku-

Liite 2. Artikkel "Kirjakieli ja puhekieli" (1847) ja satu Väkevä Räätäli

mlowan tarkoituksensa, ja toivomme sille paljon menestystä.

Kirjakieli ja puhekieli.

Jo olemme viime vuosikertaissa puhelleet muutamia sanoja tästä asiasta, ja erinomattain rajoituksesta puhekielen ja kirjakielen välillä. Nykyinen Suomen kirjakieli nouattaa paraastaan kirjoituslaadunsa länne Suomen puheeta, ja sieltä waan muutaman paikallisuuden. Itäsuomen puhe on kuitenkin kaikilta tunnukselta luontimmaksi ja sävyisimmäksi. Waan tätä on warsin vähän kirjoissa nouateltu ja seki vähäinen, vähemmälä menestystellä. — Epäilemättä on tähän syynä, ettei itäsuomen puheelle vielä ole kehitetty sopivaita kirjoituslaatuja. Herran Alexanderin kirjoitus Suomalaisuudesta kirjassa on erinomaisesti walaissuomalan asia. Monet muuttivat sitä asiaa jokin kulkoin maininnat, waan Herra A:n mainio kirjoitus seisoa vielä yksinänsä. Sitä ei ole vielä keuhään lähennyt eikä wäittäämään ruvennut. Kirjallamme suureksi wahingoksi oli se unohtaminen.

Seuraawaisen sadun kirjoitamme nyt sellaisella kirjoituslaadulla jota Herra Alexanderin mieta-keitten mukaan olisi oikeinta.

Wäkevä Räätäli.

(Wirolainen tarina.)

Räätäli ompeli talonpojan pöywällä ja samalle pöywälle lenteli paljon kärpäsiä. Herran nittä hwwin paljolta pöywällä ollen, tempasi kätteensä wertapalafen ja läiskäs' sillä suuren parwen kärpästä kuoliaks', sanoen: "sepäs on mies! ketä waan osottaa, sen jo tappaa paikalle." Tästä sai puhheeksi, hänen olewan niin wäkewan, että ketä waan osotti, se jo kaatui. Wiimein tuli tieto Kuninkaalle tästä räätälistä, joka muka oli niin wäkewä, että ketä waan osotti, se kuoli samassa. Kuningas käsketti hänen samassa luoksensa, kuulua hänen niin woinalliseksi, että yksinään woisi tappaa kaikki Kuningaan wiholliset: Räätäli ei olisi mitenkään tullut, waan rukoili päästä siitä, sanoin ihellään ei olewan woinaa eikä ymmärrystä

enemmän kun jokaisella mailla; mutta sitä kunnioitettamata wiettiin hän wälillä Kuningaan etteen. Tultua lottaan, annettiin hänelle hywän tällinen ja hurja hewonen, sillä aijaksihen wihollisten päälle; waan sellaista hewosta hän ei osannut ratsastaa eikä hallita.

Kostuansa hewosen kettään, lähti kättä uelittämään miata waan jaksai, ja mies ei keittänyt munta kun häkäpätsään pysyellä pottomesta. Hewosen juostessa wirstanpatsaan wietissä, taittoi mies sylinsä wirstanpatsaasen, siihen päättyäkseen; waan patsas oli tywellä maarypintaa myöden ka-honnut, josta taittui ja jät miehen salliin. Sitä wei hewonen häntä etteen, wirstanpatsas sllissä, wihollisten luolse asti. Nähtyä hänen wirstanpatsas sllissä tulewaksi, luuliwat sen hänen adseektensa, jolla aikoi heiat tappaa, ja käitähkseen laakesswat polwidenä, häneltä armos rukoilemaan, ja antaiwat tappelamata waltansa. Olettua kaitti wangitti, wei heiat Kuningalle ja Kuningas ihastui siitä suuresti, ja teetti hänen kuitteksi herraksi.

Kuulotus:

Saiman kalawoike kättäisiin kaikki sokuustoihin tarwitaan Kesäkuun alusta Syyskuun loppuun asti, jokapäiwä G hewolsta ja ajomissta. Uhianomaiset, jotka halajaawat määrättämästä maksusta toimittaa enemmän eli vähemmän joukon hewojsia ja ajajia tähän työhön, ilmoittaiwat kirjasti Kalwantotyön Toimituskunnalle (Komiteelle) Wiipurissa, siitä sopiakensa; ilmoitetaan myös urakkamiehelle, jonka on itensä kä suuettama hewojsiensa ruokitsaminen, että työssä tärtöittämät kahet hewojsit, tyonaitama muutettawaksi. Wiipurissa Saima-kalwantotyön Toimituskunnassa 8:tena Huhtil. 1847.

C. v. Kottinen.

Robert Eräppä.

Kungörelse:

Directionen för fattig-wården i denna stad får härmed tillkännagifwa, att samma bidrag, som stadens respectiwe innewånare flera år å wad lemnat, nämligen tiotå procent af gårdbarnes och quartenens byror, äfwen för innewånande är ansett behöfligt, både till de fattiges underhåll och i näst sommar skeende byggnads-arbeten. Den för i år uttärerade summan utgör 2167 Riksd. 72 Koppl. Silfwär och kommer uppörden deraf att förättas af Herr Vämebo-Hållaren Christian Lewas, i Magistratshuset, på följande dagar: den 26 April, församlingen, gårdarne N:o 1 till och med N:o 114, den 27 April, resten af församlingen, samt Penwanien och Wiborgska församlingen, den 28 April, Petersburgska församlingen, gårdarne N:o 1—195, den 29 April, resten af samma försam-